

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS

Toma Jokubaitienė
Gretinamoji kalbotyra

BALTUMO IR JUODUMO KONCEPTAI
LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE
Magistro darbas

Mokslinis vadovas:
Prof. Aloyzas Gudavičius

Šiauliai, 2009

TURINYS

ĮVADAS.....	3
I. KONCEPTO RAIŠKA KALBOJE.....	5
1. Konceptas kaip kognityvinės lingvistikos objektas.....	5
2. Nacionalinė koncepto specifika.....	10
3. Kategorizacija ir prototipas.....	13
4. Metaforizacijos procesas. Konceptualioji metafora.....	15
II. SPALVOS KONCEPTŲ ANALIZĖS PRINCIPAI.....	19
III. JUODUMO KONCEPTAS.....	24
1. Prototipinės <i>juodo</i> reikšmės.....	24
2. Metaforinės <i>juodo</i> reikšmės.....	29
3. Simbolinės reikšmės.....	34
IV. BALTUMO KONCEPTAS	36
1. Prototipinės <i>balto</i> reikšmės.....	36
2. Metaforinės <i>balto</i> reikšmės.....	40
3. Simbolinės reikšmės.....	43
V. JUODUMO IR BALTUMO OPOZICIJA IR RYŠYS.....	44
IŠVADOS.....	50
NAUDOTA LITERATŪRA.....	53
ŠALTINIAI.....	56
SUMMARY.....	57
ANOTACIJA.....	58

IVADAS

Visose pasaulio kalbose yra terminai spalvoms reikšti, tik skirtingos tautos turi nevienodą jų skaičių – tai priklauso nuo ekstralingvistinių veiksnių. Išanalizavę dešimtis kalbų lingvistai B. Berlinas ir P. Kėjus nustatė, jog ankstyvajame kalbų raidos etape tebuvo du žodžiai spalvoms apibrėžti: vienas – tamsioms, kitas – šviesioms. Šviesai atstovauja balta spalva, tamsai – juoda.

DARBO OBJEKTAS – *juodumo* ir *baltumo* konceptai lietuvių ir anglų kalbose.

Anot V. A. Maslovos, konceptas – tai „mentalinis darinys, turintis nacionalinę specifiką, kurio turinys yra žinių visuma apie objektą, o išraiška – kalbinių priemonių visuma“ (cit. pagal Djačenko 2006, 86). Analizuojant baltumo ir juodumo konceptų vartosenos pavyzdžius, bandoma nustatyti, kaip šios spalvos suvokiamos bei konceptualizuojamos artimose, tačiau ir šiek tiek skirtingose kultūrose. Šių spalvų konceptai pasirinkti todėl, kad *balta* ir *juoda* yra vienos iš gryniausių spalvų, o jų suformuojama opozicija yra ryškiausia.

TIRIAMOJI MEDŽIAGA. Pavyzdžiai lietuvių kalba paimti iš Vytauto Didžiojo universiteto kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto tekstyno (<http://donelaitis.vdu.lt>), tiriamoji medžiaga anglų kalba imta iš anglų kalbos tekstyno British National Corpus (<http://sara.natcorp.ox.ac.uk>).

Tiriamąją medžiagą sudaro: baltas – 2399, white – 2605; juodas – 2415, black – 2624 pavyzdžiai, surinkti tik iš grožinės literatūros bloko, kuris geriausiai atspindi vartosenos įvairovę.

Lietuvių kalboje baltumo ir juodumo konceptai išreiškiami ne tik būdvardžiu, bet ir jo vediniais, nors leksinės reikšmės požiūriu jie nesiskiria, tačiau skiriasi gramatinė reikšmė, kuria nusakomas situacijos pobūdis: statiškumas (*baltas veidas / juodos rankos*) ir dinamiškumas (*veidas bąla / rankos juoduoja*).

Lietuvių kalboje labai svarbios tampa priešdėlinės formos, kuriomis išreikštos konceptų reikšmės išryškėja labiausiai, pvz.: *išbalti, perbalti* – išryškinama nesveikumo požymio metaforinio perkėlimo sfera (*perbalęs veidas, pajuodusios akys* ir t. t.), *apjuodinti* – išryškinama blogio, pikto kėslių reikšmė (*apjuodinta reputacija*).

Anglų kalboje gramatinė žodžio forma neturi labai didelės reikšmės.

DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI. Darbo tikslas – aprašyti lietuvių ir anglų kalbose atspindėtus baltumo ir juodumo konceptus remiantis įvairiais vartosenos pavyzdžiais bei nustatyti, kokie vaizdiniai slypi už baltumo ir juodumo konceptų, kuriuos lietuvių ir anglų kalbomis reprezentuoja žodžiai *baltas / white* ir *juodas / black*. Vienas iš svarbiausių šio darbo tikslų –

baltumo ir juodumo konceptų analizė, prototipinių ir metaforinių reikšmių išskyrimas. Su užsibrėžtais tikslais susiję šie uždaviniai:

1. Susipažinti su konceptų teorijos pagrindais ir konceptualiosios analizės principais.
2. Išstudijuoti spalvos konceptų analizės principus.
3. Atsirinkti leksinius vienetus, kurie reprezentuoja baltumo ir juodumo konceptus lietuvių ir anglų kalbose.
4. Surinkti tekstynų medžiagą ir ją sugrupuoti.
5. Iširti, kaip lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje atsispindi baltumo ir juodumo konceptai.
6. Įvardyti nacionalinius juodumo ir baltumo konceptų suvokimo skirtumus.

DARBO METODAI. Norint pasiekti darbo tikslą ir įgyvendinti uždavinius, taikomi šie metodai: aprašomasis, analitinis, konceptualioji, lyginamoji bei gretinamoji analizės.

DARBO AKTUALUMAS IR NAUJUMAS. Ši tema aktuali tuo, kad dar visai neseniai pradėta dirbti kognityvinės lingvistikos srityje, todėl yra labai daug neišanalizuotos medžiagos. Į neišanalizuotų konceptų skaičių įeina ir spalvų konceptai.

Lietuvoje spalvas analizavo Saulė Juzelėnienė (būdvardžių *juodas* ir *raudonas* semantiką ir konotaciją 2000, 2002 metais). Būdvardžio *baltas* semantiką analizavo ir lygino su vokiečių kalba Gražina Astramskaitė (1975). Profesorius A. Gudavičius analizavo žalios spalvos konceptą lietuvių kalboje (2007). Tačiau baltumo ir juodumo konceptai lietuvių kalboje netyrinėti, nebuvo bandoma lyginti šių konceptų tarpusavyje ir su ekvivalentiškais konceptais anglų kalboje.

DARBO APROBAVIMAS. Magistro darbo tema skaitytas pranešimas „Baltumo ir juodumo konceptai lietuvių kalboje“ Šiaulių universiteto bakalauro ir magistrantų mokslinių darbų konferencijoje „Studentų darbai – 2009“.

DARBO STRUKTŪRA. Darbą sudaro įvadas, penki skyriai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašai, santrauka anglų kalba. Pirmame skyriuje pateikiamas teorinis darbo pagrindas: analizuojama koncepto, kaip kognityvinės lingvistikos objekto, raiška kalboje, aptariama nacionalinė koncepto specifika, gilinamasi į kategorizacijos procesą, kurio metu nustatomi idealiausi kategorijos nariai – prototipai, aprašomas metaforizacijos procesas ir jo rezultatas – konceptualioji metafora.

Antrame darbo skyriuje aprašomi spalvos analizės ypatumai, aptariama juodumo ir baltumo konceptų leksinė raiška.

Trečiame ir ketvirtame skyriuose analizuojami juodumo ir baltumo konceptai. Penktame skyriuje aptariama baltumo ir juodumo opozicija ir ryšys.

I. KONCEPTO RAIŠKA KALBOJE

1. Konceptas kaip kognityvinės lingvistikos objektas

Kognityvinės lingvistikos atsiradimas XX amžiaus pabaigoje ženkliai pakeitė lingvistikos tyrinėjimus. Iki tol vyravusias struktūralistines idėjas (t. y. kalba egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir jo patirties, kalba – tai sistema) pakeitė kognityvinės teorijos (kalba neatsiejama nuo žmogaus mąstymo ir vaizduotės, ji egzistuoja žmogaus sąmonėje), kitaip tariant, kalbą pradėta tyrinėti kitu aspektu.

Kognityvinių idėjų (glaudžiai susijusių su psichologija ir filosofija) lingvistikoje pradžia galima laikyti 1980 metus. Idėjų pradininkais laikomi Dž. Leikofas (G. Lakoff) ir R. Langakeris (R. Langacker). Jų manymu, kalbą reikia tirti remiantis žmogaus patirtimi, jo vidine būseną, aplinkos supratimu. Lingvistai pastebi, jog žmogus mąsto metaforomis – jomis suvokiamas išorinis pasaulis. G. Leikofas ir M. Džonsonas (M. Johnson) davė pagrindą plisti kognityvinėms idėjoms visame pasaulyje.

Nors kognityvinės krypties ištakomis laikomos Jungtinės Amerikos Valstijos, didelė jų sklaida pastebima ir visame pasaulyje. Parašyta daug reikšmingų darbų: monografijų, mokomųjų priemonių, straipsnių, pranešimų. Minėtini autoriai: A. Vežbickaja, S. Vorkačiovas, V. A. Maslova, J. A. Sterninas, Z. D. Popova, J. S. Stepanovas ir daugelis kitų.

Lietuvoje šis naujas kalbos tyrinėjimo aspektas taip pat neliko nepastebėtas. Kognityvinės lingvistikos svarba šiuolaikinei kalbotyrai pripažįstama ir Lietuvos kalbininkų: A. Gudavičius (konceptas etnolingvistiniu požiūriu), R. Marcinkevičienė (konceptualiosios metaforos), S. Juzelėnienė (spalvų semantika), S. Papaurėlytė-Klovienė (lingvistinė kultūrologija) ir kiti. Profesorius A. Gudavičius teigia, kad „kognityvizmas reiškė naujos, poststruktūralistinės epochos pradžią kalbotyroje, kurios pagrindinis objektas tapo reikšmė, o ne struktūra“ (Gudavičius 2000, 30).

Kaip ir kitos mokslo sritys, kognityvinė lingvistika turi turėti savo tyrimo objektą. Šiuo atveju juo tampa *konceptas*. Terminas *konceptas* (lot. *conceptus*, kildinamas iš veiksmazodžio *concipere* 'surinkti, suimti, sugalvoti') rusų kalbotyroje buvo pradėtas aktyviai vartoti 1990 metais (Vorkačiovas 2004, 12). Kadangi į visas kalbas terminas atėjo per anglų kalbą, rusų kalboje jis buvo išverstas kaip *понятие*. Šiuo atveju iškilo problema, nes terminai *концепт* ir *понятие* buvo painiojami, tačiau juos reikėtų skirti. A. Gudavičiaus manymu, „konceptas yra platesnis mentalinis

darinys nei kalbos vienetų reikšmės, kurios aktualizuoja tik atskirus koncepto bruožus ar aspektus, žodžio reikšmė – aktualizuojama koncepto dalis“ (Gudavičius 2007a, 139).

Koncepto terminas Rusijos lingvistų darbuose dažnai painiojamas ne tik su *sąvoka*, bet ir su terminu *reikšmė*. Tokia problema neaktuali Lietuvos lingvistams, nes mūsų šalyje darbai kognityvinės lingvistikos srityje pradėti rašyti dar visai neseniai, patirtis buvo perimta iš pirmtakų Rusijoje, atsižvelgta į vertimo netikslumus.

Tarptautinių žodžių žodyne (toliau TŽŽ) *konceptas* apibrėžiamas kaip „sąvoka, bendras vaizdas, žodžio reikšmė“. Lietuvių kalbos žodynas (toliau LKŽ) *sąvoką* nurodo esant „žmogaus mąstymo forma, atspindinčia esminius ir bendruosius objektų požymius; suvokimo išdava; logine mintimi apie kokį daiktą ar reiškini“. Tame pačiame žodyne *reikšmė* įvardijama kaip „turinio elementai, susiję su tam tikra forma, ženklu; prasmė“. Taigi abiejų terminų pagrindą sudaro tam tikro daikto / reiškinio suvokimas, tačiau *sąvoka* akcentuoja mintį, žmogaus mąstymą apie daiktą / reiškinį, o *reikšmė* pabrėžia materialinę žodžio formą, ženklą, žodinę minties realizaciją.

Iš TŽŽ apibrėžimo matyti, jog *konceptas* yra platesnė sąvoka ir apima abu anksčiau minėtus terminus. E. Lassan teigimu, „konceptas gimsta ne tiesioginio šnekos akto, o samprotavimo metu, aiškinant tam tikro objekto esmę. Reikšmė realizuojasi šnekos akto metu, turi tikslą paveikti klausytoją, o konceptas gimsta „klausytojo sieloje“ (Lassan 2002, 32).

Žodžio reikšmė suprantama ir nežinant koncepto, t. y. mes suprantame, kas yra druska, nors nenumanome visų cheminių dalelių, kurios ją sudaro. Žymiai sudėtingiau atskirti konceptą ir reikšmę kalbant apie abstrakčius žodžius. Pavyzdžiui, žodžio „kultūra“ reikšmė susipynusi su konceptu *kultūra*. Todėl galima kalbėti apie labai sudėtingą koncepto prigimtį ir struktūrą. Viena vertus, konceptui priklauso viskas, kas priklauso reikšmei, kita vertus, į koncepto struktūrą įeina viskas, kas paverčia jį kultūriniu faktu. Konceptas – tai centrinė kultūros ašis mentaliniame žmogaus pasaulyje (J. S. Stepanovas 2005).

Požiūriui, kad konceptas yra tam tikras mąstymo rezultatas, pritaria ir E. Jakaitienė. Jos nuomone, pasaulis yra pažinimas ir pažinimas yra dialektinis jo atsispindėjimas žmogaus sąmonėje, apimantis įvairias psichinės veiklos formas: pojūčius, dėmesį, valią, intenciją, mąstymą. Per kelias tos veiklos pakopas žmogaus sąmonėje įvyksta išorinio pasaulio dematerializacija, gaunama informacija apie esamą ir galimą daiktų padėtį pasaulyje. Tokia informacija vadinama konceptais. Pats konceptas yra mąstymo produktas, kodavimo ir perteikimo priemonė (Jakaitienė 1988, 15–18).

Lingvistinėje literatūroje galima rasti įvairių koncepto apibrėžimų. S. Papaurėlytė teigia, kad „konceptu vadinamas mąstymo vienetas, visa informacija apie kažką, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje“ (Papaurėlytė 2005, 25). Anot V. A. Maslovos, konceptas – tai „mentalinis

darinys, turintis nacionalinę specifiką, kurio turinys yra žinių visuma apie objektą, o išraiška – kalbinių priemonių visuma“ (cit. pagal Djačenko 2007, 86). Z. D. Popovos ir I. A. Sternino manymu, konceptas – „kompleksinis mąstymo vienetas, kuris mąstymo veiklos procese krypsta į įvairias puses, aktualizuojamas skirtingus savo bruožus ir sluoksnius“ (Popova, Sternin 2001, 37). E. S. Kubriakovos teigimu, konceptas – „operacinis atminties, mentalinio leksikono, konceptualiosios sistemos ir proto kalbos bei viso pasaulėvaizdžio vienetas, žinių kvantas. Patys svarbiausi konceptai išreiškiami kalboje“ (cit. pagal Popova, Sternin 2006, 43). Visus apibrėžimus sieja tai, kad žmogus mąsto konceptais.

Šiame darbe laikomasi požiūrio, kad konceptas – tai mąstymo vienetas ir tam tikras kategorizacijos rezultatas, apaugęs papildomomis reikšmėmis (tautos ir kultūros specifika – išsamiau žr. 1.2. skyriuje), vertinimais, asmenine patirtimi, pažinimu, ir egzistuojantis žmogaus sąmonėje. Jis gali būti subjektyvus, tačiau pasižymi ir visuotinumu.

Žmogaus sąmonėje konceptai susiformuoja atsižvelgiant į:

- sensorinę patirtį (realybė suvokiama per jutimo organus);
- praktinės veiklos patirtį (žmogų supančių daiktų suvokimas, konceptai: peilis, muilas, mašina, dviratis ir t. t.);
- žmogaus mąstymo operacijas su kitais, jau jo sąmonėje egzistuojančiais konceptais (tokių mąstymo operacijų rezultatas gali būti naujų konceptų atsiradimas);
- kalbinę komunikaciją (kalbine forma konceptas įvardijamas, išaiškinamas žmogui, pvz., mokymo procese aiškinama kokio nors žodžio reikšmė);
- savarankišką kalbinių vienetų reikšmių pažinimą (žodyno ar kito šaltinio dėka susipažįstama su nauju konceptu (Popova, Sternin 2001, 68–67).

Tokiu būdu kalba tampa vienu iš būdų konceptams realizuoti žmogaus sąmonėje. Tam, kad formavimasis būtų efektyvesnis, vien kalbos nepakanka: būtini visi formavimosi etapai norint suformuoti visavertį konceptą.

Tuomet, kai konceptas susiformuoja ir įgauna kalbinę išraišką, tie vienetai, kuriais konceptas apipavidalinamas, tampa koncepto verbalizacijos, kalbinės reprezentacijos, vienetais. Kalboje konceptai gali būti reprezentuojami:

- leksemomis ir frazeologizmais;
- žodžių junginiais;
- struktūrinėmis ir pozicinėmis sakinių schemomis;

- tekstais ir tekstų visumomis (Popova, Sterninas 2001, 38–39; Stepanovas 2001; Papaurėlytė 2002,123).

Negalima teigti, jog verbalinė koncepto išraiška yra pilna. Koncepto turinį galima atskleisti ir neverbalinėmis priemonėmis: vaizdiniais, mimika, gestais, intonacija. Verbaliniu būdu perduodamas tik koncepto turinys arba komunikacijai svarbi informacija, nes vien tik kalbinėmis priemonėmis jis niekada nebus išreikštas iki galo. Panagrinėjus kurį nors vieną koncepto raiškos būdą, suprantama tik maža koncepto dalis. Todėl, norint gauti kuo daugiau informacijos apie tam tikrą konceptą, būtina atsižvelgti į kuo daugiau koncepto perteikimo priemonių. Vis dėlto, neįmanoma visiškai atskleisti koncepto turinio, kadangi kalba nėra statiškas reiškinys, ji nuolat kinta, savo ruožtu, kartu su kalba kinta ir konceptas, jo turinys gali pasipildyti arba atvirkščiai – susiaurėti.

Pagal turinį konceptus lingvistai grupuoja įvairiai. Vieni (V. I. Karasikas) skiria devynis tipus: paveikslas, vaizdinys, schema, sąvoka, prototipas, propozicija, freimas, scenarijus, geštaltas; kiti (V. A. Maslova) skiria keturis: shcema, freimas arba scenarijus, skriptas, paveikslas arba vaizdinys. Pastarosios kalbininkės atskirų pozicijų susiejimas rodo, kad ji išvelgia tapatumą tarp freimo ir scenarijaus bei paveikslo ir vaizdinio, tačiau išskiria skriptą, kuris kaip ir scenarijus yra nuosekli įvykių seka laike. Toks įvairus grupavimas priklauso ne nuo skirtingo reiškinio suvokimo: lingvistai ginčijasi dėl nevienodo to paties reiškinio pavadinimo.

Šiame darbe remiamasi Z. D. Popovos ir I. A. Sternino kognityvinių konceptų pagal turinį klasifikacija į šešis tipus:

1. **Paveikslas** (arba vaizdinys) – apibendrintas jutiminis daikto ar reiškinio vaizdas. Tokių šių vienetų pavadinimą įrodo jų žodyninės definicijos, t. y. dauguma jų sudarytos iš objekto jutiminio suvokimo apibūdinimo (pvz.: *klevas* – „medis su plačiais karpytais lapais“, *kregždė* – „migruojantis paukštis, siaurais ir smailiais sparnais, skrenda greitai ir guviai“).
2. **Schema** – konceptas, kurį perteikia apibendrinta grafinė ar kontūrinė schema (pirminis schematinis žmogaus vaizdinys – žmogus tampa rutuliuko ir pagaliukų rinkiniu). Schemas galima nupiešti. Schema yra tarpinis tipas tarp paveikslo ir sąvokos, tam tikras abstrakcijos tipas.
3. **Sąvoka** – konceptas, kurį sudaro esminiai daikto ar reiškinio požymiai (*kvadratas* – „stačiakampis, lygiomis kraštinėmis“; *vėžlys* – „roplių šeimos sausumos gyvūnas“). Prie šio tipo koncepto priskiriamas prototipas (išsamiau žr. 1.3. poskyryje) – tipiškiausias kategorijos vaizdinys, kurio konceptualizacijos motyvas – išskirti pagrindinę tipiškiausią patirtį (*gėlė* – *ramunė*, *rožė*; *dykuma* – *Sahara* ir t. t.).

4. **Freimas** – daugiakomponentis konceptas, apimantis žinių apie tam tikrą dalyką ar reiškinių visumą (*parduotuvė* – komponentai: *‘pirkti’, ‘parduoti’, ‘prekės’, ‘stovėti eilėje’, ‘kaina’ ir t. t.*; kiti freimai: *restoranas, kinas, poliklinika, ligoninė*).
5. **Scenarijus** (arba skriptas) – kelių stereotipinių epizodų seka su judėjimo ir vystymosi požymiais. Faktiškai – tai freimai, tik turintys dinamiškumo požymių (pvz., *stadionas* (freimas) – *žaidimas stadione* (scenarijus)).
6. **Geštaltas** – kompleksinė, funkcionuojanti struktūra, apimanti visumą žinių apie reiškinį ar daiktą žmogaus sąmonėje. Šis tipas apima ir jutiminius, ir racionaliuosius elementus, jungia dinامينius ir statinius aspektus, taip pabrėžiama atmintyje saugoma vaizdo visuma; atsiribojama nuo atskirų požymių, todėl negalima sakyti, kad *matematika* tai *skaičiai, formulės, grafikai* ir t. t. atskirai, bet yra visų įvardytų dalykų visuma. Tipiniais geštaltais tampa tie konceptai, kuriuos reprezentuoja tokios leksemos: *eilė, žaidimas, meilė, likimas* ir t. t. (Popova, Sterninas 2001, 72–75).

Apibendrinant galima teigti, jog visi aukščiau išvardyti kognityvinių konceptų tipai glaudžiai vienas su kitu susiję, kadangi jie žmogui mąstant ar kalbant susilieja.

Konceptus galima skirstyti ne tik kaip kognityvinius vienetus pagal turinį, tačiau ir kaip mentalinius kultūrinius vienetus į:

1. **Tautinius** (nacionalinius) – kategorizuoti, standartiniai konceptai ir jų visuma, egzistuojanti tautos sąmonėje. Šiai grupei priklausantys konceptai (pvz.: lietuvių tautiniai konceptai: *kanklės, klumpės, sutartinė*; škotų tautiniai konceptai: *kilt, haggy*) neturi pažodinio ekvivalento kitoje kalboje.
2. **Grupinius** – tai tam tikrai grupei (socialinė, profesinė, amžiaus, lyties ir kt.) būdingi konceptai, pvz.: senyvo amžiaus, neįgalių žmonių grupėms būdinga *meilės* konceptui suteikti gailesčio reikšmę.
3. **Asmeninius** – tai individualūs konceptai, priklausantys nuo individualių vaizdinių, kultūros, aplinkos suvokimo ir interpretacijos patirties. Čia priskirtini autoriams būdingi individualūs konceptai. Poetai, kurdami naujadarus, vartodami metaforas, išplečia raktinio žodžio konceptą, pvz., gyvenimas priskiriamas meteorologiniams reiškiniams (*Gyvenimas mano – vėjas palaidas...* – S. Nėris), keliai – gyvūnams (*Keliai lyg pavargę šuneliai / susirangė po kojom. / Aš dulkėtas jų nugaras glostau / Šeiminko ranka.* – Just. Marcinkevičius) (Gudavičius 2000, 45).

V. Karasikas teigia, kad „esama universalių konceptų, kuriems nebūdinga kultūrinė specifika“ (cit. pagal Papaurėlytė-Klovienė 2007, 18). Šiame darbe laikomasi nuomonės, jog

nacionalinė specifika yra viena esminių koncepto sudedamųjų dalių. Tai ir bus detaliau aptarta kitame poskyryje.

2. Nacionalinė koncepto specifika – kalbos pasaulėvaizdis

Konceptas, būdamas mentalinis vienetas, pasižymi nacionaline specifika. S. G. Vorkačiovas tai pabrėžia konceptą įvardydamas esant „kolektyvinių žinių / suvokimo vienetu, turinčiu kalbinę išraišką ir pažymėtu etnokultūrine specifika“ (Vorkačiovas 2003, 268). Nacionalinis „atspalvis“ gali pasireikšti koncepto verbalizacijos lygmeniu, t. y. vienoje kalboje tam tikras konceptas turi fiksuotą verbalinę išraišką (kinų nacionalinis konceptas „*nulinis maistas*“ – *saulėgrąžos, riešutai*, lietuvių, rusų kalboje šis konceptas irgi yra, tačiau šiose kalbose fiksuoto kalbinio vieneto šiam reiškiniui apibūdinti nėra).

Tačiau ryškiausiai ši specifika pasireiškia tuomet, kai skirtingų tautų kalbose yra tokių konceptų, kurie vienaip ar kitaip parodo kalbos skirtybes. Nacionalinė koncepto specifika pasireiškia ne tik tada, kai konceptas neturi atitikmens kitoje kalboje, tačiau ir tuomet, kai visus konceptus, atrodytų, tautos turėtų suvokti vienodai (pvz., *baimė, melas, meilė; balta, juoda, raudona, žalia; platu, siaura, gilū*), nors iš tiesų suvokia šiek tiek skirtingai.

Taigi galima teigti, jog nacionalinė koncepto specifika pasireiškia dviem aspektais:

1. Nacionaliniai koncepto suvokimo skirtumai – tas pats *saulės* konceptas įvairiose tautose suvokiamas skirtingai. Šiaurės šalių gyventojams saulė yra gyvybės, šilumos, gėrio skleidėja, pusiaujo gyventojams – priešingai: simbolizuoja mirtį, sausrą, negailestingumą.
2. Išskirtinai tautiniai konceptai, neturintys atitikmens kitoje kalboje (lakūnos), pvz., kitataučiams sudėtinga išaiškinti nacionalinių švenčių, papročių, tradicijų reikšmę (Popova, Sternin 2001, 75–77).

Kadangi nacionalinė koncepto specifika glaudžiai susijusi su kalbos pasaulėvaizdžiu, šį terminą būtina aptarti detaliau.

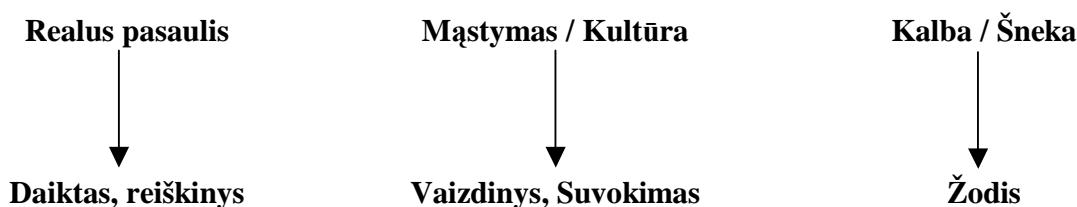
Kalbos pasaulėvaizdis yra etnolingvistikos objektas ir viena pagrindinių jo sąvokų. Etnolingvistiką galima apibrėžti kaip kalbotyros kryptį, tiriančią kalbos ir kultūros, kalbos ir tautos santykį.

Kiekvienas žmogus priklausomai nuo tautinės specifikos išskiria ar apibendrina gaunamą informaciją, t. y. viena tauta pažymi ir pavadina dalykus, kurie jai yra svarbūs, o visiškai nereikšmingus reiškinius apjungia. Kiekviena tauta turi tik jai vienai būdingą pasaulio vaizdą.

Be abejo, yra bendrybių, tačiau pagal susiklosčiusią istorinę situaciją, papročius, tikėjimą, tai tautai svarbius reiškinius, įsitikinimus, netgi klimata tautos nevienodai išskiria ar, kaip tik atvirksčiai, neskiria tam tikrų sąvokų. A. Gudavičius teigia, jog pasaulio vaizdas kalboje „tai per šimtmečius kalboje susiklostęs pasaulio supratimas: daiktų ir reiškinių klasifikacija, ryšiai tarp pasaulio elementų, žmogaus santykis su likusiu pasauliu“ (Gudavičius 2000, 11). Su šia nuomone sutinka ir A. Maslova kalbos pasaulėvaizdžiu pavadindama ne bet kokią besiskiriančią nuo tikrovės pasaulio vaizdą, bet ypatingą pasaulio „atspalvį“, priklausantį nuo veiklos, gyvenimo būdo ir kultūros ypatybių (Maslova 2001, 66).

Kalbos pasaulėvaizdis labai skiriasi nuo conceptualiojo visų pirma tuo, kad pastarojo turinį sudaro visos mūsų žinios apie pasaulį – ne tik jo loginis supratimas, bet visi vaizdiniai, perceptinis patyrimas, visa veiklos patirtis, nuostatos ir vertinimai, visa, kas yra mūsų atmintyje kaip pasaulio pažinimo ir įvairios veiklos rezultatas. Conceptualusis pasaulėvaizdis yra turtingesnis už kalbos pasaulėvaizdį, pastarasis yra bendrojo pasaulėvaizdžio dalis. Tai, kad kalbinis ir mokslinis pasaulio vaizdas gali ne tik nesutapti, bet ir prieštarauti vienas kitam, netrukdo bendrauti, suprasti pasakymo turinį, kitaip sakant, jį verifikuoti – susieti su tikrove (Gudavičius 2000, 14–15).

Kadangi „kalba – mus supančio pasaulio veidrodis, jis atspindi realybę ir suformuoja savo pasaulėvaizdį, skirtingą kiekvienai kalbai, tautai, etninei grupei, kalbiniam kolektyvui“ (Ter-Minasova 2004, 44). Realus pasaulio atspindėjimo kalboje palyginimas su veidrodžiu labai tiksliai apibūdina kalbos, turinčios nacionalinę specifiką, atsiradimą. Juk joks veidrodis idealiai neperteikia realaus vaizdo: pateikia savaip matomą ir suvokiamą vaizdinį. Pasak A. Gudavičiaus, veidrodis yra ne „pasyviai atspindintis tikrovę ir tautos buitį, o kaip tam tikra aktyvi informacinė sistema, veikianti kalbančiųjų sąmonės turinį, pasaulio supratimą ir kartu kiekvieno individo ar konkrečia kalba kalbančios visuomenės veiksmus ir gyvenimo būdą“ (Gudavičius 1995). Realus pasaulėvaizdžio ir kalbos sąryšio schemą pasiūlė S. G. Ter-Minasova (Ter-Minasova 2004, 47):

Taigi žmogų supantis pasaulėvaizdis pavaizduotas trimis formomis:

- **Realus pasaulėvaizdis** – objektyvi informacija apie žmogų supantį pasaulį.

- **Kultūrinis pasaulėvaizdis** – tai realaus pasaulėvaizdžio atspindys per suvokimo, susiformavusio iš žmogaus asmeninės ar kolektyvinės patirties vaizdinių, prizmę. Kultūrinis pasaulėvaizdis labai specifinis ir skirtingas įvairiose tautose. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių: klimato, gamtinių sąlygų, istorijos, socialinės santvarkos, tikėjimo, tradicijų, gyvenimo būdo ir t. t.
- **Kalbos pasaulėvaizdis** – realybės atspindys kalboje per kultūrinį pasaulėvaizdį.

Šią schemą galima būtų papildyti pridėjus sudėties ir lygybės ženklus:

Jei apie kalbą ir šneką mąstytume kaip apie tam tikrą rezultatą, jį gautume realų pasaulėvaizdį sujungę su arba perleidę per nacionalinio mąstymo ir kultūros prizmę. Tai ir būtų realaus pasaulio modifikacija, atsispindinti kalboje. Kitaip tariant, daikto ar reiškinio vaizdinys perteikiamas nacionalinę specifiką turinčiomis konceptų kalbinėmis išraiškomis.

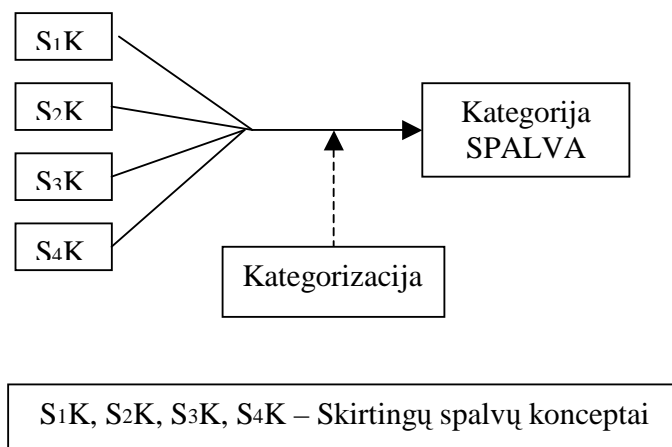
Kalbą tiriant kognityviniu požiūriu, analizuojami tai kalbai būdingi konceptai. Juos tiriant ir „nupiešiamas“ tam tikros tautos kalbos pasaulėvaizdis. Konceptais galima apibūdinti tautą ir jos kultūrą. Kalboje atsispindi tautiškumas.

Kalbos pasaulėvaizdis labai ryškiai atsispindi ir kategorizacijos procese bei įvardijant kategorijos prototipą. Tautiškumas ir nacionalinė koncepto specifika atsiskleidžia per kiekvienai tautai ar nacijai būdingą daiktų ar reiškinų sugrupavimą į kategorijas ir prototipiškiausio tos kategorijos nario įvardijimą (pvz., lietuviui paukščių kategorijos prototipiškiausias narys – varna, o gal ir žvirblis, amerikiečiams – strazdas, lenkams – žvirblis (Gudavičius 2000, 60).

3. Kategorizacija ir prototipas

Žmogaus sąmonėje vyksta labai sudėtingi procesai. Nors šiame darbe leksiniai vienetai analizuojami remiantis informacija apie žmogaus asmenybę, tautiškumą, asmeninę patirtį, suvokimą, viskas kalboje priklauso vienai sistemai. O sistemą sudaro įvairūs vienas nuo kito priklausantys sluoksniai ir kategorijos. Taigi ir visa informacija žmogaus sąmonėje suskirstyta į įvairias kategorijas ir susieta į visumą.

Žmogaus pasąmonėje vyksta konceptų klasifikacija į kategorijas pagal bendrą požymį. Kategorija – tai kategorizacijos rezultatas, suteikiantis žmogui galimybę informaciją apibendrinti ir klasifikuoti. Kategorizacija – tai įvairaus pobūdžio reiškinių (šiuo atveju konceptų) sisteminimas, tvarkymas, siejimas į grupes (KSKT 1996, 44). Tai ilgas, nenutrūkstamas ir nevalingas procesas, kuris padeda žmogui orientuotis jį supančioje aplinkoje (pamatę *katę*, visų pirma suvokiame, jog tai: a) *naminis gyvūnas*; b) *gaudo peles*; c) *mėgsta pieną*; d) *meilus padaras* ir t. t.). Tiek konceptas, tiek kategorizacija yra žmogaus mąstymo procesų dalis, tačiau pastaroji yra ne mąstymo vienetas, t. y. konceptas, o tų vienetų grupė, kurios narius jungia tam tikri bendri požymiai:

Taigi iš pateiktos schemos matyti, kad jau egzistuojančius (šiuo atveju atskirų spalvų: pvz., *raudona spalva* (S₁K), *juoda spalva* (S₂K), *balta spalva* (S₃K), *žalia spalva* (S₄K) konceptus galima jungti pagal bendrą požymį (spalva: išorinės daikto savybės nurodymas / simbolinės reikšmės realizacija junginyje su abstrakčiais daiktavardžiais (pvz., *baltas melas* – simboline asociacija paremtos metaforos BALTA yra GĖRIS realizacija; *juodoji magija* – simboline asociacija paremtos metaforos JUODA yra BLOGIS realizacija) ir sudaryti vieną kategoriją – SPALVOS. Teisus Šafikovas, teigdamas, kad „konceptualizacija įvyksta prieš kategorizaciją, o ne atvirkščiai, t. y.

kategorijos egzistuoja todėl, kad egzistuoja konceptai, o ne konceptai egzistuoja todėl, kad egzistuoja kategorijos“ (S. G. Šafikov 2007, 8).

Spalvų terminologija suteikia pagrindą patikrinti kategorizacijos teoriją. Kadangi mus supanti realybė – įvairių žodžių rinkinys, kategorizaciją galima pavadinti tų žodžių sugrupavimu remiantis patirtimi ir suvokimu. Skirtingos kalbos fiksuoja skirtingą kategorizaciją, nes „visos kategorijos yra išmokstami kultūriniai artefaktai, kalbos produktai be aiškaus pagrindo realybėje“ (Taylor 1995, 2).

Žmogaus akis geba atskirti net daugiau nei 7,5 milijono atspalvių (Brown, Lenneberg 1954, cit. pagal Taylor 1995, 3). Atsižvelgiant į tokias žmogaus fizines galimybes, negalima paneigti fakto, kad spalvos kategorija yra diskreti, t. y. materialiai daloma, nes sudaryta iš vienas nuo kito nepriklausomų, lygiaverčių narių. Tai įrodo faktas, jog kalbos yra labai skirtingos ir turi skirtingus pagrindinių spalvų pavadinimus (skaičius įvairuoja nuo 2 iki 12 – lietuvių: *balta, juoda (pilka), raudona, geltona, žalia, mėlyna* (Maračinskaitė 2006); anglų: *white, black, red, yellow, green, blue, grey, orange, brown, purple, pink* (Witzel 2008); čekų: *bilá* ‘balta’, *červená* ‘raudona’, *žlutá* ‘geltona’, *modrá* ‘mėlyna’, *zelená* ‘žalia’, *černá* ‘juoda’, *oranžová* ‘oranžinė’, *fialová* ‘purpurinė’, *hnědá* ‘ruda’, *ružová* ‘rožinė’, *šedá* ‘pilka’ (Uuskuula 2008). Tokia skirtinga spalvų kategorizacija nurodo ją esant sutartinę, kadangi pats realybėje matomų spalvų skaičius labai priklauso nuo aplinkos, klimato sąlygų, geografinės padėties.

Spalvos kategorijos yra nevienalytės:

- 1) sudarytos iš centro ir periferijos (centras – viena leksema reprezentuota spalva, viena iš pagrindinių spektro spalvų);
- 2) spalvos pavadinimai neformuoja sistemos dėl savo pirminės prigimties. Terminai *raudonas, geltonas* ir *juodas* vienas nuo kito nepriklausomi (Taylor 1995, 15).

Kategorija, susidaranti iš didžiulio skaičiaus narių, taip pat yra nevienalytė. Jei, kaip anksčiau minėta, į vieną kategoriją įeinantys nariai turi turėti vieną ar daugiau bendrų požymių, tai pagal tų požymių skaičių kategorijos nariai išsidėsto nuo labiausiai atitinkančio (prototipiškiausio) iki mažiausiai atitinkančio (periferinio) nario.

Eleonora Rosch, prototipų teorijos pradininkė, atlikusi nemažai eksperimentų, pakoregavo nuomonę, jog vienos kategorijos nariai turi turėti minimalų kiekį bendrų bruožų ir visi nariai yra lygiaverčiai.

Prototipiniu kategorijos nariu autorė pavadina „žmogaus vertinimu nustatytą, aiškiausią kategorijos atstovą“ (Rosch, Lloyd 1978). Jai pritaria ir lietuvių kalbininkas A. Gudavičius teigdamas, kad „prototipas – daiktas ar reiškiny, kuris kalbantiems atrodo tipiškas, pavyzdinis,

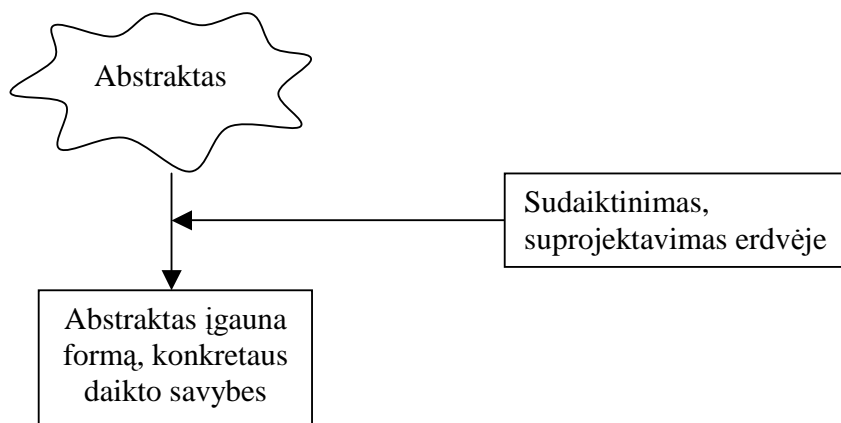
normalus margoje panašių daiktų ar reiškinių grupėje“ (Gudavičius 2000, 59). Į vieną kategoriją įeinantys nariai nevienodai atstovauja kategorijai: vieni geriau, kiti blogiau. „Geresni“ kategorijos nariai, prototipai, aiškiausiai ir greičiausiai įvardijami, nes juos sudaro pagrindinių kategorijos požymių rinkinys. „Blogiausi“ turi bent vieną bendrą tai kategorijai požymį, tačiau labiausiai atitolusį arba abstrakčiausią, dažnai gali būti ir kitos kategorijos periferiniai nariai. Tokia kategorijos narių išsidėstymo prigimtis rodo, kad kategorijos ribos labai neaiškios. Tai, kas vienoje kategorijoje buvo prototipas, kitoje gali tapti periferija, tačiau šis požymis priklauso nuo tokio veiksnio kaip nacionališkumas (vienai tautai obuolys bus prototipinis vaisius, kitai bananas ar panašiai).

Norint nustatyti prototipiškiausius konkrečios ar abstrakčios kategorijos narius, galima tai padaryti įvardijant daikto ar reiškinio savybes arba paskirtį. Šito negalima daryti su spalvomis, kadangi jos kategorijoje lygiavertės, egzistuoja nepriklausomai viena nuo kitos, todėl prototipiškumas išskiriamas remiantis tipiškais to požymio (spalvos) turėtojais, pvz., *raudonas* – prototipinis objektas – *kraujas*; *baltas* – *sniegas*; *juoda* – *anglis*, *žalia* – *žolė* ir t. t. „Spalvų pavadinimų semantika ir pati spalvų spektro konceptualizacija geriausiai paaiškinama remiantis prototipų teorija“ (Gudavičius 2007b, 36). Negalima pamiršti, jog prototipinių reikšmių pagrindu atsiranda metaforiniai perkėlimai, kurie ženkliai praplečia koncepto ribas. Šiame magistro darbe konceptualiosios metaforos atliekančios koncepto reikšmių ribų praplėtimo funkcijas, laikomos metaforizacijos proceso rezultatu.

1.4 Metaforizacijos procesas. Konceptualioji metafora

Kaip jau buvo minėta, žmogus mąsto konceptais, o vienas iš koncepto raiškos būdų yra žodžių junginiai ar atskiri žodžiai. Dž. Leikofas ir M. Džonsonas teigia, kad žmogus vienus konceptus suvokia remdamasis kitais. Šiuo atveju metafora tampa svarbiausiu raiškos būdu, nes būtent metaforos dėka įmanoma išreikšti žmogaus mąstymo prieštarumą, t. y. metaforos padeda suprasti mažiau suprantamus reiškinius ir sąvokas pasitelkiant konkrečius ir aiškius vaizdinius, suteikus „fizinę“ formą, galima apčiuopti, pamatyti, pauostyti, išgirsti, t. y. remiantis jutimine patirtimi suvokti abstrakčius dalykus, pvz., GYVENIMAS yra KELIAS – juo galima eiti (gyventi, plaukti pasroviui), paliesti (būti jo dalimi), pasukti į vieną ar kitą pusę (priimti lemiamus sprendimus ir keisti gyvenimo vagą) ir t. t.

Metaforinį mąstymą arba metaforizacijos projekciją atspindi tokia schema (pagal Marcinkevičienę 1994):

Jei įsivaizduotume abstraktų konceptą kaip beformį, neapčiuopiamą, nenusakomą objektą ir norėtume jį apibūdinti, remdamiesi fiziologiniais pojūčiais ar asociacijomis, turėtume jį sutapatinti su konkrečiu daiktu ar reiškiniu. Pavyzdžiui, *deginanti meilė* – meilė yra emocija (tikslo sritis), kurią labai sudėtinga apibūdinti, todėl žmogus, remdamasis asmenine fiziologine patirtimi (vidus lyg degtų, kaip ir ugnies skleidžiamas karštis plinta ir kyla aukštyn, taip ir jausmas, gyvenantis žmoguje, plečiasi, kaitina, stiprėja iki deginančio skausmo), sutapatina ją su ugnimi (ištakos sritis), kuri šildo, bet tuo pačiu metu ir skaudžiai žeidžia. Meilė, kaip ir ugnis, neatsargiai pasielgus sukelia skausmą (nudegina), sužlugdo ar net sunaikina.

Metaforizacija arba metaforizacijos projekcija (*metaphorical mapping*) paremta dviejų mąstymo struktūrų sąveika:

1. **Ištakos sritis** (*source domain*) – konkrečios žmogaus žinios, įgytos sąveikaujant su aplinka ir padedančios suvokti abstraktą.
2. **Tikslo sritis** (*target domain*) – mažiau aiškus, mažiau konkretus, sunkiau apibūdinamas konceptas (Lakoff 1992).

Viena ištakos sritis gali būti panaudota vienos ar kelių tikslo sričių aspektams apibūdinti ar išryškinti, t. y. tikslo sričių skaičius vienai ištakos sričiai yra ribotas ir negali būti atsitiktinis. R. Langakerio nuomone, ištakos ir tikslo sričių sąveika (*metaphorical mapping*) paremta centrinėmis žiniomis (*central knowledge*): „tai žinios (apie realiją ar reiškinį), kurios yra konvencionalios, bendros, esminės ir tipiškos apie realiją ar reiškinį, kurias pabrėžia konkreti lingvistinė išraiška“ (cit. pagal Kovesces 2000, 82). Todėl galima teigti, kad jei metaforizacijos projekcija paremta centrinių žinių turiniu, galima pabrėžti konceptualiosios metaforos kultūrinį aspektą. Centrinės atskirų tautų žinios gali ne tik nesutapti, bet ir būti visiškai priešingos, pavyzdžiui, konceptualioji metafora BALTAS yra LAIMĖ, kuri apjungia gyvenimo laimę, gimimo

džiaugsmą, būdinga Vakarų kultūroms, Azijos gyventojai ir dalis slavų BALTUMĄ suvokia kaip GEDULĄ.

Metaforizacijos rezultatas – konceptualioji metafora. Iki XIX a. vyravęs požiūris apie metaforą kaip apie tropą ėmė keistis, tyrimai ėmė krypti iš literatūros į lingvistiką, nuo poetinės prie paprastos kalbos. Kito ne tik metaforų šaltiniai, bet ir pati metaforos samprata (Marcinkevičienė 1994, 76).

Metafora tradicinėje lingvistikoje suvokiama kaip kalbos puošmena, žodžių žaismas, tačiau kognityvinėje lingvistikoje ji tampa mąstymo būdu. Todėl būtina pabrėžti, kad esant dviem visiškai skirtingiems požiūriams, atsiranda ir terminologinis skirtumas – tradicinė metafora ir konceptualioji metafora. Norint geriau išsiaiškinti ir suvokti, kas tai yra konceptualioji metafora (darbe šiam metaforos tipui bus skiriamas didžiausias dėmesys), būtina trumpai aptarti tradicinės metaforos sampratą.

Tradiciškai metafora – tai paslėptas palyginimas, kuris yra „vieno daikto, reiškinio pavadinimo perkėlimas pagal kokį nors bendrą požymį, funkcijos ar tiesiog išpūdžio panašumą kitam daiktui ar reiškiniui apibūdinti“ (Gudavičius 2007b, 164). Pavadinimo perkėlimas gali būti susijęs su išoriniu (formos, dydžio, pavidalo, išvaizdos) panašumu, pagal vidines daikto savybes (paskirtis, funkcija). Pagrindinė tradicinės metaforos funkcija – vaizdingesnis informacijos perteikimas, jai suteikiamas ypatingas emocinis išpūdis. Taip išreikšta informacija priverčia klausytoją suklusti, atkeipti dėmesį ir patirti emocinį poveikį.

Kalbant apie metaforą tradiciniu požiūriu, atsiribojama nuo žmogaus: mat pagrindiniu skirtumu tarp tradicinės ir kognityvinės metaforos tampa tai, kuo mes laikome metaforą: kalbos puošybos priemone ar žmogaus mąstymo būdu.

Metaforos teorijos revoliucija laikomi 1980 metai, kada buvo išleista Dž. Leikofo ir M. Džonsono knyga „Metaforos, kuriomis gyvename“ (*Metaphors We Live By*). Esminė šios knygos mintis yra ta, kad metafora – tai visų pirma žmogaus mąstymo, o ne kalbos reiškinys. Pasak autorių, „metaforos esmė yra vienu daiktų suvokimas ir išgyvenimas per kitus“ (Lakoff, Johnson 1999, 5). Pasak Ortony, „metafora yra pagrindinis mechanizmas, kuriuo mes suvokiame abstrakčias sąvokas ir abstrakčiai mąstome“ (cit. pagal J. Cibulskienė 2005).

Metaforos konceptualumą lemia tai, kad ji jau nebėra vaizdingumo priemonė, ji tampa labai patogiu ir ekonomišku išraiškos būdu kalbant apie abstrakčius dalykus, t. y. vartojant metaforas atsiranda galimybė kalbėti ir apibūdinti abstrakčius reiškinius ar dalykus, kurių negalima fiziškai apčiuopti, su jais susidūrus neįgaunama sensorinės patirties. Remdamiesi jutimine žmogaus patirtimi

ir orientacija erdvėje, DŽ. Leikofas ir M. Džonsonas (1999) išskiria tris konceptualiųjų metaforų tipus:

1. **Erdvinių** metaforų pagrindas – erdvinės orientacijos opozicija VIRŠUS – APAČIA, Į – IŠ, GILUS – NEGILUS, CENTRINIS – PERIFERINIS. Šio tipo metaforos ryškiausiai nurodo metaforų ryšį su žmogaus fizine ir kultūrine patirtimi. Erdvinio tipo metaforos parodo žmogaus erdvinę patirtį: pvz., LAIMĖ yra AUKŠYN, LIŪDESYS yra ŽEMYN.
2. **Ontologinių** metaforų tikslai labai įvairūs. Koks tikslas, tokios priemonės ir pasitelkiamos. Svarbiausias ontologinių metaforų tikslas – suteikti abstraktams dydį, formą, svorį, kiekybę, kokybę, spalvą (pvz., *didelė kančia, aštrus skausmas, sunki dalia, beribė meilė, nauja nesėkmė, juoda neapykanta*). Viena iš labiausiai paplitusių ontologinių metaforų yra TALPYKLOS metaforą. Žmogus tampa talpykla, kuri turi dugną, paviršių, galima į ją įlįsti ir iš jos išlįsti.
3. **Struktūrinės** metaforos asocijuoja abstraktus su konkrečiais konceptais (skystis, liga, nuodai, žvėris). Vienas abstraktus konceptas paprastai siejamas su keliais konkrečiais konceptais, todėl išryškėja galimi skirtingi abstrakto suvokimo variantai, kurie gali būti būdingi vienai ar kitai kultūrai (pvz., dauguma tautų GINČĄ suvokia kaip KARĄ, tačiau galima įsivaizduoti, kad įmanomas ir ginčo kaip šokio suvokimas, kur elgiamasi atitinkamai: „niekas nei laimi, nei pralaimi, nėra puolimo ar gynybos, užkariavimo ar praradimo, tačiau vietoj kariaujančių pusių atsiranda atlikėjai, kurių tikslas – parodyti akiai malonų ir estetišką vaizdą“ (Lakoff, Johnson 1999, 4–5).

Vienas šio darbo tikslų yra įvardyti galimas tikslo sferas, kurių apibūdinimui pasitelkiamos ištakos sferos *baltumas* ir *juodumas*. Darbe laikomasi požiūrio, jog baltumo ir juodumo konceptus realizuojančios konceptualiosios metaforos priklauso ontologinių metaforų grupei ir detalai bus analizuojamos trečiame, ketvirtame ir penktame darbo skyriuose.

II. SPALVOS KONCEPTŲ ANALIZĖS PRINCIPAI

Viena iš svarbiausių kalbos funkcijų yra jutiminės (pamatytos, išgirstos, apčiuoptos) informacijos apdorojimas ir perdavimas. Į žmogaus sąmonę patekusi sensorinė informacija pirmiausia yra apdorojama, t. y. kategorizuojama ir surandama jos vieta kalbos sistemoje. Jau apdorota informacija perduodama kitiems šnekos akto dalyviams, pasirenkant tai kalbai būdingas raiškos priemones, kurios yra realiųjų suskaidymo ir kategorizacijos realizacija.

Tai, kad skirtingos kalbos skirtingai kategorizuoja pasaulį, atspindi Sepiro – Vorfo (arba lingvistinio reliatyvumo) hipotezė. Remdamasis Franco Boaso ir Edvardo Sepiro tyrinėjimais ir idėjomis, Benjaminas Vorfas suformulavo hipotezę, teigiančią, jog gimtosios kalbos struktūra lemia žmogaus mąstymą ir elgesį. Jei skirtingomis kalbomis kalbantys žmonės vienas kito nesupranta, tai nereiškia, kad pasakytos informacijos neįmanoma išreikšti kita kalba, tačiau tai reiškia, kad tie žmonės skirtingai suvokia, mato ir interpretuoja gautą informaciją, skirtingai kategorizuoja juos supančią realybę ir patirtį, skirtingai suvokia tuo pačiu žodžiu išreikštą konceptą (Kramsch 2000, 11). Buvo atliktas eksperimentas su viena kalba kalbančiais vaikais, kurių gimtoji kalba Navacho (šioje kalboje yra du skirtingi veiksmažodžiai veiksams „pakelti apvalų daiktą“ tokį kaip kamuolys, ir „pakelti ilgą, ploną, lankstų daiktą“ tokį kaip virvė, pavadinti), ir anglakalbiais vaikais, taip pat kalbančiais tik viena kalba. Vaikams reikėjo pakelti daiktą, tinkantį į porą mėlynai virvei, pasirenkant iš trijų daiktų (mėlyna virvė, geltona virvė ir mėlyna lazda), padėtų prieš juos. Navacho vaikai pasirinko geltoną virvę (sąmonėje daiktų vienas prie kito derinimas vyksta jų fizinės formos pagrindu), o beveik visi anglakalbiai vaikai pasirinko mėlyną lazda (sąmonėje daiktų vienas prie kito derinimas vyksta jų spalvos pagrindu). Šis eksperimentas puikiai iliustruoja hipotezės esmę – kalba lemia realybės suvokimą ir jos kategorizaciją (Kramsch 2000, 11–15).

Realybės ir mus supančios aplinkos kategorizacija niekada nebūna atsitiktinė. Dažnai jos motyvaciją galima atrasti suvokus tautos gyvenimo būdą, susiklosčiusią istorinę situaciją, geografinę padėtį ir t. t. Geriausiu pavyzdžiu tampa kasdieniai tam tikrai tautai būdingi reiškiniai: eskimų tautoms – galybė ledo pavadinimų, arabų šalims – daugybė kupranugario pavadinimų. Tačiau yra labai daug atvejų, kada aplinkos kategorizaciją sudėtinga paaiškinti, pvz., anglų kalboje skirtingai pavadinami kojų ir rankų pirštai *finger – toe*. Reiškiniams, kurių skirtingos kategorizacijos motyvacija sunkiai paaiškinama, priskiriami ir spalvų pavadinimai.

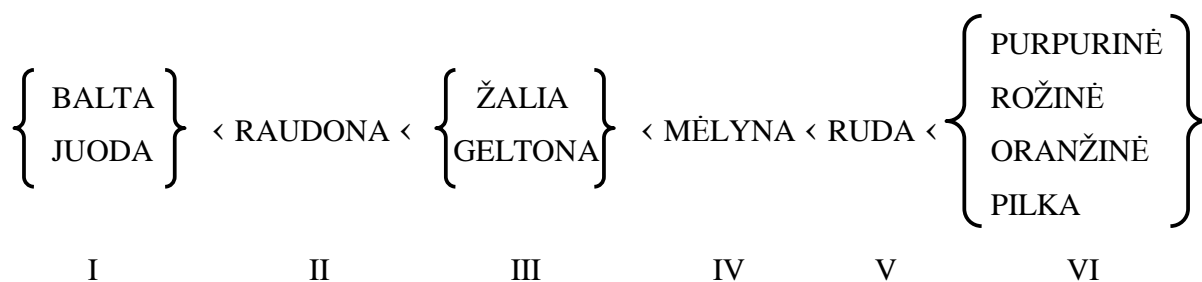
Stengiantis atrasti spalvų pavadinimų skirtumų motyvaciją, visų pirma analizuotas fiziologinis spalvų suvokimas. Verta pastebėti, kad „netgi tie žmonės, kurių gimtojoje kalboje yra

tik keli žodžiai reiškiantys spalvą, vis dėlto sugeba atskirti (fiziškai) ne mažiau spalvų ir jų atspalvių nei žmonės, kurių kalboje spalvų pavadinimų yra daugiau (Etnopsicholingvistika 1988, 59).

Kiekybinę spalvų pavadinimų analizę atliko antropologas Brentas Berlinas ir lingvistas Polas Kėjus (1969). Eksperimentuodami mokslininkai nustatė, kad visi žmonės spalvas suvokia beveik vienodai, t. y. informantas nesunkiai atranda ir parodo kortelę, nuspalvintą nurodyta spalva. Tačiau pagrindinių spektro spalvų pavadinimų (*basic colour terms / focal colours*) skaičius įvairiose kalbose skiriasi. Įrodyta, jog spalvos terminas, tampantis pagrindine spektro spalva, turi atitikti žemiau išvardytus kriterijus:

1. Paprastai tai nesudėtingas, vienos šaknies (nesudurtinis) žodis, pvz.: *žalias, raudonas* ir pan., tačiau šiai grupei netinka rus. *светло-зеленый*.
2. Žodis nėra skolinys, pvz., *ultramarino spalva*.
3. Žodis negali sutapti su mažos klasės daiktų pavadinimu, pvz., *bėras, žala*.
4. Spalvos reikšmė negali įeiti į kitos spalvos suvokimo ribą, pvz., *žydras – tam tikro šviesumo mėlynas*.

Atlikus eksperimentus buvo nustatytos visos galimos pagrindinės spektro spalvos:

Toks spalvų eiliškumas nuo I iki VI iliustruoja kalbų raidos etapus. Sprendžiant pagal pagrindinių spektro spalvų terminų skaičių nustatytas spalvų terminologijos ir kultūrinio sudėtingumo ryšys: labiausiai industrializuotai visuomenei (Europa, Azija) būdingas didžiausias spalvų terminų skaičius (Krifka 2001).

Šie eksperimentai paremti percepciniu spalvų suvokimu, tačiau jie nepadedą paaiškinti spalvos koncepto, tik įrodo, kad žmogus geba matyti spalvas ir jas viena nuo kitos skirti. Apskritai analizuojant spalvos konceptus būtina atsiriboti nuo mokslinio (fizikinio) spalvos suvokimo, mat norint paaiškinti, kaip suvokiama viena ar kita spalva, nebūtina išmanyti apie jos vietą spektre ar bangos ilgį ar intensyvumą. Kaip teigia Raselas, „spalvų pavadinimai buvo vartojami ir tūkstančius metų prieš atsirandant spalvų bangų teorijai <...>“ (Russel 1948, cit. pagal Vežbickaja 1996, 236).

Anna Vežbickaja laikosi nuomonės, kad mokslinės žinios nebūtinos norint išanalizuoti spalvos reikšmę, jei reikšmė mes laikome tai, ką žmogus turėjo omenyje. Kalbininkė teigia, kad „ryšius tarp žodžių, reiškiančių spalvas (ženklų), galima aprašyti jų denotatus (mus supančio pasaulio objektus) charakterizuojančiais požymiais“ (Vežbickaja 1996, 237). Todėl daroma išvada, kad negalima kalbėti apie spalvų terminų universalumą, jei jų konceptas aiškinamas realijų požymiais: skirtingų tautų atstovams realijomis taps skirtingi dalykai. Nors prototipiniais fiziologiniais reiškiniais aiškinama reikšmė gali būti universali, pvz., *raudonas kaip kraujas* (visos žmonijos kraujas raudonas), *mėlynas kaip dangus* (dangus visame pasaulyje mėlynas), tačiau kultūriniai skirtumai atsispindi per metaforinę spalvos termino raišką.

Analizuojant spalvų metaforas būtina aptarti ne tik prototipines spalvos reikšmes, bet ir atsižvelgti į spalvos simbolinę reikšmę. „Nors įvairiose kultūrose esama skirtumų ir atskirų žmonių požiūriai kartais nesutampa, spalvų simbolika yra viena universaliausių“ (Bruce-Mitford 2005, 106). Simbolika yra universali tada, kai simbolinės reikšmės ištakos taškas – fiziologija ir visai žmonijai universalūs dalykai, pvz., *raudona – kraujas, auksas – turtas* ir t. t. Kai kultūriniai reiškiniai tampa simbolinės reikšmės atspirties tašku, universalumas išnyksta, pvz.: Azijos tautose *balta* yra gedulo spalva.

Viso pasaulio mokslininkai labai įvairiais aspektais analizuoja spalvų reikšmes, pvz., B. Berlinas ir P. Kėjus tyrė pagrindines spektro spalvas ir jų kiekį įvairiose kalbose, Anna Vežbickaja analizavo spalvos konceptą per kultūros prizmę. Lietuvoje spalvų pavadinimai ir jų reikšmės analizuoti palyginti nedaug: S. Juzelėnienė gilinasi į spalvos būdvardžių konotacijas, G. Astramskaitė analizavo būdvardžio *baltas* semantinę sklaidą lietuvių ir vokiečių kalbose, A. Gudavičius tyrė žalios spalvos konceptą lietuvių kalboje.

Šiame darbe pritariama A. Vežbickos nuomonei, kad spalvos terminai nėra universalūs. Tai įrodoma atlikus tyrimus, kurių rezultatai teigia, kad pagrindinių spektro spalvų terminologija skirtingose tautose nesutampa, be to, konceptui būdinga ne tik kultūrinė, bet ir simbolinė specifika, labiausiai atsispindinti konceptualiosiose metaforose.

Kadangi šio magistro darbo tyrimo objektas yra baltumo ir juodumo konceptai lietuvių ir anglų kalbose, būtina aptarti jų leksinę raišką. Verbalinė koncepto dalis aktualizuojama žodžiais. Kaip jau buvo minėta anksčiau, darbe laikomasi požiūrio, jog konceptą kalboje reiškia ne tik vienas žodis, bet ir jo vediniai.

Lietuvių kalboje juodumo konceptas reiškiamas būdvardžiu – *juodas, -a*, ir jo vediniais. Lietuvių kalbos žodynas pateikia tokius būdvardžio *juodas* vedinius (šiam darbe atsiribojama nuo sudurtinių žodžių, kadangi jų reikšmės pagrindą sudaro juodos spalvos (išorinis daikto požymis)

regimoji patirtis, (pvz., *juodaakis* – kuris juodų akių; *juodavietė* – raukšlėtoji gervuogė, jos uoga juoda ir kiti.)

- Daiktavardis: *juodumas, juodybė, juodis, juoduma, juodulys, juodumynai.*
- Būdvardis: *juodas, -a;*
- Veiksmažodis: *juodinti, juodyti, juoduoti; apjuodinti, išjuodinti, nujuoduoti.*
- Prieveiksmis: *juodai.*

Tiesioginis *juodo* ekvivalentas anglų kalboje – būdvardis *black*.

- Daiktavardis: *blackness*
- Būdvardis: *black*
- Veiksmažodis: *blacken*

Lietuvių kalboje baltumo konceptas išreikštas būdvardžiu – ***baltas, -a***, bei jo vediniais. Lietuvių kalbos žodynas pateikia tokius būdvardžio *baltas* vedinius (šiam darbe atsiribojama nuo sudurtinių žodžių, kadangi jų reikšmės pagrindą sudaro baltos spalvos (išorinis daikto požymis) regimoji patirtis, (pvz., *baltagalvis* – kuris su balta galva, žilas; *balteglė* – kėnis, baltoji eglė ir kiti.)

- Daiktavardis: *baltymė, baltis, baltulys, baltuma, baltumas, baltybė.*
- Būdvardis: *baltas, -a; baltytėlaitis, -ė; baltuolis, -ė.*
- Veiksmažodis: *balti, boluoti, baltuoti, išbalti, pabalti, perbalti, nubalti, išbalinti, nubalinti.*
- Prieveiksmis: *baltai.*

Kadangi lietuvių ir anglų kalbos viena nuo kitos skiriasi (viena yra fleksinė, kita analitinė), leksinė baltumo raiška anglų kalboje labai ribota. Tiesioginis *balto* ekvivalentas anglų kalboje – būdvardis *white*:

- Daiktavardis: *whiteness*
- Būdvardis: *white*
- Veiksmažodis: *whiten*

Išstudijavus konceptualizacijos ir metaforizacijos principus ir apsibrėžus leksinius vienetus, kuriais reiškiami baltumo ir juodumo konceptai, tolesniuose skyriuose bus analizuojamas baltumo ir juodumo suvokimas lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje, geriausiai atspindintis konceptualiosiose metaforose.

III. JUODUMO KONCEPTAS

1. Prototipinės juodo reikšmės

Juoda spalva yra viena iš pagrindinių spektro spalvų, atsiradusių pradiniam kalbų raidos etape – tai tamsos konkretizacija.

Išstudijavus tekстыne rastus pavyzdžius, paaiškėjo, kad būdvardis *juodas* dažniausiai jungiamas su daiktavardžiu, kuriam būdinga spalva. Ir lietuvių, ir anglų kalbose įvairūs daiktai gali būti juodos spalvos, t. y. daiktui suteikiamas spalvos požymis: pvz., *juodas stalas* → *black table*; *juodas rūbas* → *black clothes*; *juodas debesis* → *black cloud*.

Tačiau tekстыne yra ir labai didelė grupė pavyzdžių, kai būdvardis *juodas* vartojamas su daiktavardžiu, kuriam spalvos ypatybė svetima, pvz., *juodas + emocijos* (nerimas, sielvartas), *juodas + abstraktai* (siela, mintys, gyvenimas). Pastarosios grupės junginius analizavusi S. Juzelėnienė teigia, kad „į tokių junginių struktūrą įeina neigiamo vertinimo ir emocinis komponentai“ (S. Juzelėnienė 2002, 33–39). Autorė gilinasi į būdvardžio *juodas* konotacines reikšmes remdamasi poezijoje rasta pavyzdžiais. Šiame darbe apsiribota grožine literatūra. Grožinės literatūros kalba yra labai įvairi ir geriausiai atspindi žodžio vartoseną įvairiuose kontekstuose.

Žodynų definicijose konkrečius dalykus galima aprašyti nurodant tam daiktui ar reiškiniui būdingus bruožus, pritaikymą kasdieniame gyvenime ir t. t. Norėdami apibūdinti tam tikrą spalvą, reikia išvardyti dalykus, kuriems ta spalva yra būdinga. Todėl pradinis spalvos koncepto analizės etapas yra įvardyti tos spalvos tipiškiausias denotatus. Šio tyrimo metu uzualiniai denotatai buvo nustatyti pagal tekstyno užklausą *juodas kaip, juodas it* lietuvių kalboje ir *black as, as black as* anglų kalboje.

Lietuvių kalboje <i>juodas</i>	Anglų kalboje <i>black</i>
kaip anglis: <i>Jų laukė miaukdamas, rieddamas ligi padebesių uodegą Puškinas – juodais kaip anglis gaurais katinas. Vaikelis spoksojo juodomis it anglis akimis ir tyliai čiulpė pirštą.</i>	as night, winter's night: <i>His grip was like iron bands around her wrist, his face was as black as night, his eyes... Wexford put the lights on and behind the streaming glass the sky looked black as on a winter's night.</i>
kaip derva: <i>Juodas kaip derva afrikietis išsišiepė lig ausų. Laukėm, kol pasirodys pragaro žvėris – tris neilgus vagonėlius</i>	as midnight: <i>Too big and too dramatic, with his wild black hair, copper-dark suntan and</i>

tempiantis juodas kaip smala garvežys.

kaip varnas, -a: *Vienodi – juodi kaip varnai, su maišeliais ant pečių. Juodi kaip varnai vyrai sukapojo ir išsinešiojo gabalais, ir išmėtė kaulelius po šiukšlių dėžes.*

kaip žemė: *Į liaudies teismą važiuodamas tėvas persirengia švariais rūbais, tačiau iš rajono grįžta juodas kaip žemė.*

kaip tamsa: *Rašalas, išsiliejęs ant sniego... Lėtai smengantis... Lėtai plintantis... Juodas kaip šilkas... Juodas kaip tamsa...*

eyes as black as midnight. The Raven, as black as midnight ink.

as coal: *There were chop-houses with fine cooked sirloins of beef, and lobsters, black as coal and swiveling their eyes on sinuous stalks, or still as Sunday and red all over. Tilda came in, wet, and black as coal from head to foot.*

- pitch: *Black as pitch,'; she said, `;I don't get it.*

as crow: *In the end, Gaily followed the clergyman, the coffin, ant the small bunch of women, as black as crows, in to the dust-smelling church. I thought all those warm-blooded young Latin ladies had hair as black as raven's wing.*

Nors lietuvių ir anglų kalbose juodumas suvokiamas panašiai, tačiau lietuviai lygindami remiasi anglies ar dervos juodumu. Anglų kalba kalbantieji idealiausią juodumą suvokia kaip nakties, vidurnakčio ar žiemos nakties juodumą. Anglies ar nakties kaip juodumo prototipo vartojimas – tai referencija į tautai svarbiausius objektus. Kadangi lietuvių tauta sėslī ir jai nuo seno svarbiausia buvo namų šiluma (paprastai namai buvo kūrenami malkomis, kurių deginimo rezultatas – anglis), dažniausiai naudojamas ir matomas juodas daiktas buvo anglis, todėl ir lyginimo pagrindu imamas anglies juodumas.

Tai, kad ir anglų kalboje daikto juodumas lyginamas su anglies juodumu, įrodo jos, kaip daikto, universalumą (anglis visame pasaulyje juoda ir tai nepriklauso nuo kultūros ar kitų veiksnių). Kitaip tariant, yra dalykų, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo universalūs, tačiau įsigilinus, paaiškėja, kad yra toli gražu ne taip. Kai kurių reiškinių (žemės, nakties) skirtingumas priklauso nuo geografinės padėties. Tose klimato zonose, kur kasdienis reiškinys yra saulė ir karštis, dirbamos ir derlingos, t. y. juodos, žemės yra labai mažai – ten vyrauja smėlis, todėl natūralu, kad nebus lyginama ir prototipu netaps retas tai tautai reiškinys (lietuviams palmė niekada nebus medžio prototipas). Tą patį galima pasakyti ir apie naktį: poliarinės dienos ir naktys būdingos Antarktidai, todėl poliarinės nakties juodumas galėtų tapti ilgo ir nesibaigiančio tamsaus laiko prototipu. Esminis veiksny – ne nakties juodumas, bet jos trukmė.

Anglų kalba kalbančių žmonių sąmonėje juodumas dažniausiai siejamas su naktimi (pastebimas skirstymas pagal nakties laiką: vidurnaktis (*He looked at me with his eyes blacker than the midnight.*), ar 2 valanda nakties (*The museum hall was as black as two o'clock in the morning.*), kai naktis intensyviausia, t. y. juodžiausia, lyg pastebėjimas, kad žiemos naktis net juodesnė už kitų metų laikų naktį. Tai gali būti nuoroda į klajoklės tautos būdą, kada daug laiko praleidžiama ne po stogu, ir naktis tampa nuolatinio stebėjimo objektu.

Lietuvių kalboje dažnas juodumo palyginimas su žeme leidžia teigti, jog tautos sąmonėje egzistuoja labai glaudus ryšys su žeme, ji yra maitintoja (*Juodoj žemėj balta duona auga.*), ji derlinga (*Juoda žemė derlingiausia.*), žemė tampa motina (*Juoda žemelė mano motinėle.*), prie kurios galima prisiglausti (*Šienelį grėbė, graudžiai raudojo, prie juodos žemelės prisirisdama.*).

Prie prototipinių juodumo koncepto reikšmių (denotatų grupės išplėtimas, remiantis vizualine spalvos percepcija) priskirtinos ir žemiau išvardytos reikšmės:

- tamsus, neperregimas, tankus, gilus: reikšmės pagrindą sudaro fizikinis spalvos apibūdinimas, t. y. 'šviesos nebuvimas' ar 'spalva, sugerianti visas spalvas, kartu ir šviesą', ir remiamasi regimąja percepcija, t. y. daiktų, kurie iš prigimties nėra tamsūs ar juodi, sankaupa neleidžia prasiskverbti šviesai, tokių daiktų didelis kiekis sudaro tamsos, neperregimumo ar net gilumo įspūdį – tokia daiktų ar reiškinių visuma vadinama *juoda*. Paprastai ir lietuvių, ir anglų kalbose juodais tampa tie patys reiškiniai, pvz., miškas, medžiai:

*Juodais kalnais virtusių miškų pusėj gailiai
suklykė nakties paukštis.*

*On the hills that crowded close around it
black forest stretched up towards the skyline.*

Slinkome pro aklinais juodus miškus.

She returned through the black woods, past

*Dešiniau pūpsojo juoda kupeta –
kapinaičių medžiai.*

*the shrines to the narrow defile which marked
the nearer barrier on the castle.;*

Vanduo → 'gilumas', juoda 'tamsi' sudaro gilumo įspūdį.

<...> vanduo – turbūt jau girdėjo jį
šaukiančius gruntinius vandenį, gilus ir
juodus. Neatsimenančius nieko.

*Overcome by emotions, turned away, gazing
out over the black waters of the reservoir.*

*The tide's initial onslaught was being replaced
by a menacing quiet as the deep black water
sucked and heaved around the boulders.*

Lietuvių kalboje gilios ertmės, į kurias žvelgiant sudaromas bekraštės bedugnės įspūdis, į kurių gelmę nepatenka joks šviesos šaltinis, taip pat pavadinamos juodomis, pvz., gelmė: *ji dusdama*

iš siaubo krenta, krenta, krenta žemyn, į **juoda** gelmę, per juodus debesis, vis gilyn, gilyn, gilyn...; tunelis: Todėl, kad esu **juodam giliam tunely** ir šviesos nebematau.

Tamsi erdvė taip pat pavadinama *juoda* lietuvių ir anglų kalbose:

*Nieko nebuvo girdėti, o dar mažiau galėjai
įžiūrėti, ką juodas veršis daro **juodoje
tamsoje**, todėl Martinkus ištiesė į priekį
ranką ir dar tiesė, kol atsirėmė.*

*When I awoke, without having parted
in my sleep with the perception of my
wretchedness, the clocks of the Eastward were
striking five, the candles were wasted out, the
fire was dead, and the wind and rain
intensified **the thick black darkness**.*

Ir lietuvių, ir anglų kalbose juodumas įgauna ir tamsos, neperregimumo prasmę:

*Net akyse tamsu, tamsu kaip **juodų tankmių
šešėliuotoj neperregimybėj**, o dar alkis,
nuovargis ir alkis...*

*Somewhere in **the impenetrable blackness**
was a desperate man, cold hungry, hunted.*

*But, although Robert strained his eyes against
the glass, he could see nothing but
impenetrable blackness beyond the hectic
yellows and reds cast by the candles.*

- nešvarus, suteptas: visi mus supantys daiktai iš pradžių būna nauji, po to, veikiant įvairiems išoriniams veiksniams, jie susitepa, pakeičia savo spalvą ir dažniausiai tampa juodais. Lietuvių kalboje galima išskirti dvi grupes nešvarių objektų pagal tai, kokio veiksnio veikiami jie tapo purvini: 1) anglis: *Už vartų, už plytinės tvoros, niūksojo didžiulis, **juodomis anglies dulkėmis apneštų** pastatų kompleksas*; degimo procesas: *Laužas **rūko juodais**, šleikščiai **dvokiančiais dūmais***. Toli plaukė didelis laivas, ***purvindamas** dangų labai **juodais dūmais***, keliose vietose baltavo burės; suodžiai: *Taigi tiek kartų tau aiškinome, kad mūsų puodai turi **juodus dugnus**, kad jie **SUODINA!** Pasivaideno ponis šeimininke, **juodai nurūkusi**, trenkianti ne svylančia mėsa, bet pridegusiomis kruopomis.* 2) purvas ir kiti: *<...>nuo žemo skliauto, lašėjo, vietom ir čiukšlėmis pylė vanduo, sprigsėjo į **juodus moterų veidus**, merkė jų sudriskusius rūbus; Negi leisi žmogui trokšti, juk reikia gerklę praplauti nuo kasyklos **juodų dulkių**. Vaikas nuleidęs galvą pažiūrėjo į **juodus alyvuotus pėdsakus ant grindų**.*

Anglų kalboje neakcentuojama, kokiū būdu daiktas suteptas, tiesiog konstatuojama, kad jis tapo juodas po to, kai buvo suteptas, arba teigiama, kad juodos dėmės yra purvas: *That **shirt was black** within an hour. Look for tiny specks of **black dirt**; these are the flea droppings. The bark of*

*the tree made black marks on her frock and on her hands and face. He'd have come home all **black and dirty**, and the coal he made would have covered everything with soot.*

- rasė, gymis: šios grupės pavyzdžių ypač gausu anglų kalboje.

*Didžiama oro uosto aptarnautojų – **juodieji**, tamsieji arba pusiau tamsieji, pustamsiai žmonės.*

*Vytas (tai jo balsą išgirdau) ir mūsų darbuotojos vyras, kaip **anglis juodas** ir kaip **anglis kietų rankų armėnas Šijanas**.*

*Įsimylėjo jinai **totoriuką**. **Juoda** ir labai gražų.*

*And, as I stressed earlier, the props for such beliefs come from within **the black community**: **black kids** tell each other stories about how difficult it is to get a decent job **if you are black** and, in a self-fulfilling way, it does become difficult.*

*Can the family provide the child with the skills that the **black person** learns in **the black community**: the skills to cope with racism?*

Ši reikšmė būdingesnė anglų kalbai, nes nuolat vartojama. Anglų kalboje galimi įvairūs pavadinimai norint pabrėžti, kad veiksmo atlikėjai (kūrėjai), judėjimo dalyviai ar pan. yra juodaodžiai: *He'd play **all kinds of black music**, everything from ska to soul and blues. A writer in South Africa, especially a **Black writer**, has to bring out the sufferings of the people, and be actively engaged in the whole liberation struggle.* Lietuvių kalboje žodžio *juodas* definicijoje reikšmė neišskiriama, ji aktualizuojama sudurtiniu žodžiu *juodaodis*, -ė.

- rūšies pavadinimas: *juodoji meška / black bear, juodieji serbentai / black currant, juoda duona / black bread* (kaip opozicija baltai duonai):

*Vakaruose – **Juodoji meška**, įkūnijant, introspekciją, kontempliaciją, „žvilgsnį vidun“...*

*Prietemoje beveik nematyti **juodųjų serbentų**.*

*Jis švelnus **kaip juodieji serbentai** ar mano paties oda.*

*Ant stalo – **juoda duona**, plonai paraikyta, sviestas ir sūris, o lėkštelėj keli virti kiaušiniai.*

*I watched in horror as a huge **black bear** nosed about in the handlebar baskets of my bike yards away.*

*We won't tell daddy that you knocked a full on the table of **black currant** all over the carpet will we?*

*<...> the Rising Dough shop sold **black bread** for the borscht or only brown wholemeal.*

- kava, arbata: ir lietuvių, ir anglų kalbose *juoda kava / black coffee, juoda arbata / black tea* – jei geriama be pieno.

Ši kavinė – vienintelė, kur yra tikra, stipri, juoda kava už 24 kap.

*O ką, įdomu, ką reiškia tas ‘instant’. Velnias žino. Gal, sakau, „juoda“. Juk visai gerai skamba: **juoda kava**.*

Ko vėpsai, baltoji žiurke? Trisdešimt gramų juodos arbatos užplikyk stikline verdančio vandens ir palik parą laiko ramybėje. Prisipylęs puoduką juodos nepermatomos arbatos, atsisėdo už stalo.

Day began at about nine or thereabouts, with a leisurely shower and a small black coffee.

Her tray held a bowl half-filled with cereal, and a cup of black coffee.

When she had gone, Sarah poured herself out a large mug of thick black tea.

He placed a little white enamel cum before each of them and filled it with strong black tea.

Kaip rodo pavyzdžiai, abiejose kalbose prototipinę reikšmę turinčių junginių reikšmės pagrindas yra spalvos požymis, t. y. visų pirma matomas daiktas / reiškinytis yra juodos spalvos, vėliau suvokiama ar jis *juodas* todėl, kad nešvarus, tamsus (nes nėra šviesos šaltinio), nebalintas ir pan.

1. Metaforinės *juodo* reikšmės

Lietuvių ir anglų kalbose juodumo požymis priskiriamas daiktams / reiškiniams, neturintiems spalvos požymio. Tuomet *juodu* realizuojamos žemiau išvardytos metaforinės sferos:

- nešvara: lietuvių ir anglų kalbose juodumas, reiškiantis nešvarą, priskiriamas reiškiniams, kurie fiziškai nesusitepa, t. y. sąžinė, reputacija, žmogaus vidus: <...> *įgyčiau gebėjimą išvysti bei įvertinti savo trūkumus, ydas, priskretusį, juodų nuosėdų prikepusį vidų* (tik lietuvių kalboje). Tačiau ne sąžinei ar reputacijai priskiriama spalva, o netinkami, visuomenei nepriimtini poelgiai sutapatunami su juodomis dėmėmis, kitaip tariant – sutepa:

Galų gale teisingumas triumfavo, nors baisi patirtis ir juoda dėmė liks visam gyvenimui.

Unfortunately, the season had not passed without a black mark against Huddersfield's reputation.

Abiejose kalbose ši reikšmė aiškiausiai išreikšta veiksmažodžiu, kuris akcentuoja patį procesą (šmeižimas, apkalbos) ir jo rezultatą (sutepta reputacija):

<...> *klasta išduoti ir metams bėgant tarybinės propagandos pasmerkti ir apjuodinti visi, kurie tik įkėlė koją į mišką, <...>*

Ir šiais prisiminimais siekiu ne kitus apjuodinti, save išbalinti.

But we Scots were a bloodthirsty race then, and of all the black deeds that blacken Scottish history, I believe that the hunting of the Rannoch Macgregors was probably one of the most horrendous.

There are some people who will put out black propaganda to blacken the name of MPs.

Ir lietuvių, ir anglų kalbose reikšmė ‘nešvara’ realizuojama per reikšmę ‘nedoras, -a’:

Dana jau garavo ir baigė atsikratyti juodų minčių.

Maldomis įsijausdami į jo kenčiantį kūną mes švariname savi sielas nuo juodų aistrų šlakų.

What expression do they have when they're thinking black thoughts about someone they're trying to seduce?

Beautiful, deadly, and all that glitters, is just black lust.

Abiejose kalbose *juodu humoru* įvardijami neigiami gyvenimo reiškiniai, žmonijos doros stoka, nes paprastai juokavimo objektu tampa mirtis, negalia ar kiti reiškiniai, suvokiami kaip tragiški:

Auri, tu juodojo humoro meistras. Bet aš nelinkusi juokauti, kai tarpe tų lavonų yra mano motina ir tėvas.

Favoured subjects are court portraiture, and allegorical images of death, decay and the transience of life, usually handled with the blackest of black humour.

- prastas (apie maistą): lietuvių kalboje, skirtingai nei anglų, jei maistas pavadinamas *juodu*, turima omeny, kad yra prastas (nebalintas, be pieno ir be mėsos), sausas: *Šilta – šalta, juoda – balta, ans valgo vis tiek.*

Daugumos tiek lietuvių, tiek anglų kalboms būdingų metaforinių reikšmių perkėlimo pagrindas yra ‘tamsus, nes nėra šviesos šaltinio’ reikšmė, suteikiama daiktams ar reiškiniams, kuriems nebūdinga spalva. Tokiu pagrindu buvo išskirtos reikšmės, kurioms svarbiausia emocinis veiksnys arba neigiama konotacija. Šiuo pagrindu gaunamos reikšmės priklauso ‘neigiamas, tamsus, bauginantis, nepažįstamas’ reikšmių grupei.

Egzistuoja dar viena, šiek tiek besiskirianti reikšmė nuo ‘nešvarus, visa griauantis, neigiamas’. Galima daryti prielaidą, kad *neigiamos konotacijos* buvimas juodumo koncepte gali būti paaiškinamas ir per tipiškiausio denotato – anglies – virsmo anglimi procesu. Jei kalbame kasdieniškai, anglis – tai deginimo proceso rezultatas. Taigi, kad ir ką sudegintume, vis tiek galutinis rezultatas – *juoda anglis*. Deginimo procesas – tai destruktijos, naikinimo procesas. Sujungus bet kokį daiktą ar reiškinį su juodumo konceptu, kurio gelmėje glūdi negandos, naikinimas ir pan., to daikto ar reiškinio reikšmė įgauna neigiamą atspalvį.

- blogis: viena iš pagrindinių ir dažniausiai vartojamų *juodas* metaforinių reikšmių yra *blogis; visa, kas neigiama*. Šio metaforinio perkėlimo pagrindas yra tamsaus paros meto, kai išnyksta arba prievarta atimamas šviesos šaltinis, suvokimas. Žmogui įprasta nematomus, tamsius dalykus vertinti neigiamai, jų net bijoti: tai sietina su tamsos, kaip požemių karalystės, suvokimu:

- a) viduje išgyvenamas (emocijos): juodumas paprastai priskiriamas neigiamoms emocijoms, kurias jis dar labiau sustiprina:

Tas žeminantis pasiaiškinimas trise, mano isterija, jo smūgiai, po to juoda, baisi neviltis.

*Disgust in his eyes was devastating, and I lied out of **black despair**.*

Manyje kilo burbuliavo kažin kokie juodi pykčio skysčiai.

*Suddenly a **black rage** burned up in her.*

Dabar jo viduje suteliūškavo ilgai tramdytas pyktis, juodi per ilgą laiką susitelkę pavydo vandenys.

*He's seeing a girl for *The Times*, I announced, stifling a **black envy**.*

Minų krūvos, pasiutę šunys tuščiuose laukuose, kaip aguonų pribarstytuose juodų sproгимų duobių, ir širdgėla, juodesnė už jas.

***Black despair** engulfed him, and a loneliness so absolute closed over his head that he felt himself drowning in it.*

Ieškoti ten naudos, kur jos nėra, semtis iš praeities juodų keršto bei apmaudo syvų.

Tiek lietuvių, tiek anglų kalbose neigiamos emocijos atsispindi akyse:

Pabaisa priekaištingai pažvelgė į jį juodomis, demoniškomis akimis.

*The fires of fury and hatred were smouldering in her small **black eyes**.*

- b) su bauginančiais, tragiškais, nelaimingais įvykiais ar nežinomomis erdvėmis sietinos vietos:
- Dunią apėmė klaiki neviltis. Juodoji skylė sujudėjo. Subangavo, išsiliejo aklina ir šalta tamsa.* *The impact of weather variations in **black areas of drought** has been clearly evident.*
- Kas keliuose piešia tas juodąsias dėmes – mistinės aplinkybės ar patys eismo dalyviai?* *The accident **black spot** was Derbyshire where four people died.*

Abiejose kalbose tam tikras laiko tarpas gali būti pavadintas *juodu*. Lietuvių kalboje juodumas realizuoja metaforą ‘sunkus, alinantis’, o anglų kalboje galimi du metaforų variantai:

- a) ‘sunkus, alinantis, tragiškas’; b) ‘finansišškai sėkmingas’:

- Labas, kolegos, kada baigsis tas juodasis penktadienis? Norisi namo, o vado užmojai dar nesibaigia.* a) *Friday 18th June will go down as being **Black Friday** in the minds of certain men at the Institute.*
- b) *It was the first **black quarter** after two years of losses and misfortunes.*

- sunkus, kasdienis: lietuvių juodumui suteikiama ‘sunkus, kasdienis’ reikšmė. Šios reikšmės, kuri paprastai vartojama kalbant apie sunkų darbą, pagrindas – ‘nešvara’, nes *juodu* apibūdinamas žmogus, dirbantis fiziškai sunkius darbus, nuo kurių dažniausiai tampa *nešvarus* (sutepa nebūtinai purvas, dulkės, bet ir prakaitas): *Anglies prikrauti, darbininkų traukiami vežimėliai. Darbininkų!.. Tose juodose, pusnuogėse būtybėse, įsirežusiose, nuo jėgas prašokstančių pastangų; Taigi tose džiovinimo kamerose, juodam prakaitui varvant, kaip niekad nuoširdžiai kalbėdavau vieną iš savo maldų.*

Tačiau jei patys darbai pavadinami juodais, galimos dvi metaforinių perkėlimų galimybės:

- a) fiziškai sunkus, nemėgstamas, mažai mokamas (tik lietuvių kalboje): *Purvas, nepakeliamas juodas darbas, jokios kultūros, tik degtinė ir mergos. <...> širdžiai nemielas, juodas, sunkus ir menkai apmokamas darbas bei trumpi neramūs pavakarojimai su šeima.*

- b) nedoras (lietuvių ir anglų kalbose):

- Ką besakytum, juk žudynės tik juodas, sunkus darbas.* *All black deeds that blacken Scottish history came to an end with Mary Queen of Scots.*
- Čia Jo prakilnybė, žinoma, niekuo dėtas, kalti mes patys. Purvasklaidai juodi, Jo* *All the black jobs of the candidate were leaked to the press after a confidential letter*

prakilnybei kilnūs **darbai belieka**.

was lost in the post.

Lietuvių kalboje bet kokią veiklą pavadinus juoda, ji tampa 'sunki, alinanti': *Einant į galutinį tikslą visa tai, kas buvo gerai vakar, **juodų repeticijų metu**, šiandien gali būti labai blogai.*

Tiesioginis *juoda diena* 'sunki ir fiziškai, ir emociškai diena' ekvivalentas anglų kalboje yra *black day*:

*Nesam mudu niekam išsipasakoję, išsikalbėję, tarytum **juodų dienų** nėra buvę, lyg tau širdies niekada nebūtų maudę.*

*It was a **black day** for Chancellor Kohl whose personal popularity has been steadily eroded over the past two years and whose ability to provide the CDU with the leadership will be questioned more and more seriously than before.*

Lietuvių kalboje *juoda diena* gali būti ir 'finansišškai sunki', kuriai iš anksto ruošiamasi: *Tėvas iš lagerio buvo parsivežęs porą tūkstantukų, motina **juodai dienai** taip pat buvo susidėjusi šlamančių krūvelę. Duonos kepalas, duonriekis ir įžemijusi rupi, rodos, nuo krakosmečių „čedyta“ **juodai dienai** druska – tai vis klasių kovos realios detalės ir simboliai.*

- neteisėta veikla, tokios veiklos rezultatai: ir lietuvių, ir anglų kalbose bet kokia neteisėta pinigine veikla (verslas, prekyba, rinka) pavadinama juoda. Šios reikšmės motyvacija yra prototipinė *juodas* reikšmė 'tamsus, nes nėra šviesos šaltinio'. Galima teigti, jog juodumo priskyrimas neteisėtai veiklai gali asocijuotis su tuo, kad dažniausiai ji vykdoma tamsiu paros metu ar 'tamsiai', t. y. ji yra slepiama, jos niekas nemato. Ši reikšmė ypač dažna abiejose kalbose:

*O tada jau vaizdingai suminėtų mano **juodus, nusikaltėliškus darbelius**.*

*Apgavikė buvo įsimylėjusi sribą, kuris ją išnaudojo savo tikslams, įtraukė į **juodus darbus**.*

*Jau senokai įtarė draugą Sapožnikovą jam nubombinus japoniškų pasiklausymo aparatų partiją, ir juos perdavus **juodojoje rinkoje**.*

*Passport Office, admitted his part in a racket to slip the documents on to the **black market** where they were worth £40,000 each.*

*She had once explained that slaughtering animals secretly and trading on the **black market** was simply bending the law a little and not really stealing at all,*

Tačiau jei kalbama apie neteisėtos veiklos rezultata, paprastai pinigus, suvokiamus kaip nešvarius, nes jų įteisavimo procedūros prilyginamos nešvarių rūbų skalbimui:

*Blogi vaikinai **plauna juodus pinigus**, daro
biznį, leidžia vaikus į mokslą, perka žmonoms
brangenybes.*

*Arabų teroristas privažiuoja prie bankomato,
išsitraukia lagaminą su **juodais pinigais**,
padeda juos į banką ir iš kito bankomato
pasiima jau išplautus, švarius.*

***Black money laundering** happens in almost
every country in the world.*

*Khan and his wife were arrested for **black
money laundering** and funding the terrorist
act.*

Taigi galima teigti, kad tiek lietuvių, tiek anglų kalbose metaforizuojami labai įvairūs reiškiniai ir didelių metaforizacijos skirtumų nepastebėta, rasti tik skirtumai nežymūs, atsispindintys retai vartojamuose junginiuose.

2. Simbolinės reikšmės

Analizuojant juodumo konceptą, būtina išsiaiškinti ir į simbolinę spalvos reikšmę, nes ji realizuojama ne tik konkrečiais simboliais (pvz., *juoda katė* ‘artėjančios nelaimės simbolis’). *Juoda* spalva įvairiems daiktams suteikia simbolinę reikšmę, pvz., juodos spalvos drabužiai – gedulo simbolis.

Paprastai tokie reiškiniai, kurie regimi juodi, simbolizuoja ir reiškia artėjančias nelaimes:

*Staiga jūroje pakilo baisi audra. **Juodi
debesys lyg piktosios dvasios užtemdė
dangų.***

*Balta mėnulio šviesa ėmė nykti, **juodi,
baugūs šešėliai** nublanko.*

*She wanted the weather to be gloomy and
overcast, with lots of **black clouds** to match
her mood.*

*I turned to look at him. He sat, **a black
shadow.** I felt a small chill run down my spine.*

- išorinė grėsmė, nelaimės pranašai (blogio simboliai): šiai grupei priklauso tautos savimonėje susiformavę tipiškesni blogio vaizdiniai. *Juoda katė* lietuvių tautos sąmonėje sutapatinama su įsisenėjusiu ginču, nesantaika, artėjančia nelaime, anglų kalba kalbančiųjų sąmonėje katės simbolis labai kontroversiškas. Amerikoje vyrauja *juodos katės* – ‘nelaimės, nesėkmės pranašo’ – simbolis, o Britų salyno gyventojams *juoda katė* asocijuojasi su sėkme:

*Pats žinai – tarp mūsų **juoda nesantaikos
katė** prabėgusi. Kas, kad apsimetam lyg*

*There it seems that from the earliest days of
the pioneer settlers the **black cat** was linked to*

niekur nieko.

*Kas galėjo pamanyti, kad po Lėlių namų didelė **juoda katė** perbėgs skersai kelio ir tokia tragiška bus atomazga.*

*Bet poniai Otilijai jos vyro kūriniai tik sapnuojasi – kartais apspisti **juodų kačių** (tai turėtų pranašauti **nelaimę**, tik neaišku kam.)*

devil so strongly that it was, in any context, an evil force.

*In **America**, it is the white cat that is lucky and the **black cat is unlucky**.*

*In **Britain** it has long been believed that if a **black cat** crosses your path or enters your house it will bring you **good fortune**.*

Lietuvių kalboje juodi gyvūnai, ypač paukščiai (labai dažnai varna, kranklys) įvardijami kaip nešantys nelaimės, pranašaujantys sunkius laikus, kažką neigiama, paprastai keliantys grėsmę: *Kaip **juodi debesys baisieji krankliai** plasnodavo vis arčiau, norėdami širdį išrauti. Manęs jau nebėra. **Sukapojo juodi varnai** ir išnešiojo gabalais, ir išmėtė kaulelius po šiukšlių dėžes; demonams suteikiamos paukščių ypatybės: *Jis nori tapti demonu... Nori skraidyti virš bedugnės, išskleisti savo **didelius juodus sparnus**... jis trokšta kraujo, trokšta nepaprastumo, nori velniškai šokti. Prie lovos, galvūgaly, stovi į **juodus sparnus susisupęs demonas**.**

Dažnai juoda spalva savaime tampa simboliu. Abiejose kalbose *juoda* tampa gedulo simboliu:

*Kiekvieną žuvusį apdainuodavome, dėl kiekvieno **gedulą** nešiodavome. Taigi vis **juodai apsirengusios** vaikščiodavome.*

*The significance of Hilda's **black clothes** struck Claire suddenly with the little spasm of horror.*

Juodumo koncepto analizė nebus išsami, jei liks neaptartas ir baltumo konceptas, nes abiejų konceptų suformuojama opozicija turi labai didelę reikšmę norint plačiau išanalizuoti baltumo ir juodumo konceptų turinį.

IV. BALTUMO KONCEPTAS

1. Prototipinės *balto* reikšmės

Balta spalva yra viena iš pirmųjų žmogaus įvardytų spalvų. Bálta spalva sukonkretinama šviesa. Tačiau būtina pastebėti, jog baltumo konceptas labai įvairiapusis, mat su baltumu siejami ne tik šviesūs, teigiami vaizdiniai, bet ir neigiamos asociacijos. Šios spalvos koncepto individualios reikšmės taip pat gali būti labai sudėtingos, nes tai, kas tiesiogiai pavadinama *baltu*, įgauna metaforinę reikšmę.

Išstudijavus tekstyne rastus pavyzdžius, paaiškėjo, kad būdvardis *baltas* dažniausiai jungiamas su daiktavardžiu, turinčiu spalvos požymį. Ir lietuvių, ir anglų kalbose įvairūs daiktai gali būti *balti*, t. y. daiktui suteikiamas spalvos požymis: pvz. *balta gėlė* → *white flower*; *baltas katinas* → *white cat*; *balta kėdė* → *white chair*. Tačiau yra ir labai didelė grupė pavyzdžių, kur būdvardis *baltas* vartojamas su daiktavardžiu, neturinčiu spalvos požymio, pvz., *baltas + emocijos* (pavydas, įniršis), *baltas + abstraktai* (siela, mintys, melas).

Kaip ir juodumo koncepto analizėje, taip ir nagrinėjant baltumą būtina nustatyti tipiškiausius denotatus. Šio tyrimo metu tai buvo atlikta pasinaudojus tekstyne ir užklausa *baltas kaip, baltas it* lietuvių kalboje ir *white as, as white as* anglų kalboje.

Lietuvių kalboje <i>baltas</i>	Anglų kalboje <i>white</i>
kaip sniegas: <...> <i>juokiasi artėdama, aiškiai tyčia, nes jos dantys dailūs, balti kaip sniegas. Baltoje it sniegas klebonijoje dar spingso žiburėlis: sekmadienio vakaras.</i>	as snow: <i>Susan's face was as white as snow and she was shaking with cold. The anti-macassar was boiled as white as newly fallen snow.</i>
kaip pienas: <i>Baltais kaip pati skaistybė, kaip pienas balčiausias, kaip nesutepto sniego puta. Baltos baltos gėlės kaip pieno puta, nevystančios, amžinos.</i>	as milk: <i>Her skin was as white as milk, her eyes were green flecked with amber, and rather slanted.</i>
kaip drobė: <i>Tik be kūdikio, vieną, liūdną, kaip drobė balto veido. užraudotom akim tik porą kartų iškišo nosį iš savo kambarėlio, balta it drobė.</i>	as sheet: <i>Ethel turned white as a sheet. <...> the parents were beside themselves, the mother sobbing screaming accusations, the father grim-lipped and shaken, white as a sheet and obviously badly shocked.</i>

<p>kaip popierius: <i>I mane žvelgė įdubusiais skruostais pamėklė, balta kaip popierius oda ir didelėm akim.</i></p> <p>kaip kreida: <i>Pats Augnelijus gulėjo švokšdamas, gargdamas, baltu it kreida skausmo, siaubo ir panikos iškreiptu veidu. Visai ištvirko, – senelė rūščiai pagraso kumščiu, ir balti pirštų kaulėliai išsilanksto kaip kreidos gabalėliai.</i></p>	<p>as paper: <i>A grizzled gnome of a man with a face as white as office paper and a pepper spackle of beard growth across his jowls and chin. She saw the child white in the face, as white as paper, trembling all over.</i></p> <p>as flour: <i>Nick was standing there, white as flour, with ginger biscuit crumbs round his mouth, and Mr. Evans was shouting.</i></p> <p>as marble: <i>She watched him gazing amorously at those twin orbs, as white as marble, and as plump as pigeons.</i></p>
--	---

Lietuvių ir anglų kalbose baltumo prototipais tampa labai panašūs reiškiniai. Dažniausias prototipas yra sniegas, nurodantis, kad šis reiškinys abiem tautoms yra įprastas. Retesni palyginimai lietuvių kalboje su kreidos baltumu ir palyginimas su miltų (*flour*) bei marmuro (*marble*) baltumu.

Prototipinėmis baltumo koncepto reikšmėmis laikomos ir tokios reikšmės, kurių pagrindą sudaro regimoji patirtis. Spalva akcentuoja kokį nors požymį, kurį suteikia baltumas. Tokios yra žemiau išvardytos reikšmės:

- šviesa: ši prototipinė reikšmė būdinga abiem kalboms, nors baltumas yra periferinis (ne sniego, kreidos), tačiau matoma šviesa prilyginama baltumui, nes tikrosios spalvos (tos, kuri regima) nusakyti kitaip negalima.

*Nuo jo papildvės sklido **baisiai stipri balta** šviesa.*

*The **sharp white lights** of the television crew picked out the shards of the Worm.*

*Džimas gailisi Agregoro, **balta mėnulio šviesa** ėmė nykti, juodi, baugūs šešėliai ėmė nykti.*

*It's pretty sunny and there's a patch **of white light** on the floor by my foot.*

Lietuvių kalboje baltumas retai, tačiau gali būti vartojamas vakaro šviesumui apibūdinti: *Ano vakaro baltumas, ano vakaro traukinių bilsmas už lango. Tik jos, deja, šalimais nebebuvo.*

- perregimas, bespalvis: abiejose kalbose realizuojama *baltas* ‘bespalvis’ ir perregimumo reikšmė. Šios reikšmės pagrindu tampa fizikinis spalvos apibūdinimas ‘spalvos nebuvimas’. Visų pirma, reikšmė realizuojama kalbant apie skysčius (ypač vandenį):

<...> ant rašomojo stalo kaukštelėjo pūstažandį buteliuką su **baltu it vanduo**, bet nosį žnybiančiu skysčiu.

Dieviškojo mylimojo širdies rato centre sušvyti **baltas rasos lašas**, kuriame telpa kosminė visų pasaulių Meilės energija.

apie audinius:

Sunkūs, pilki debesys pasklinda **baltais perregimais nėriniais**, pro kuriuos trykšta virpantys įvairiaspalviai spinduliai.

The first person to produce a perfectly **limpid white wine** from black grapes.

A big wave hit the side of the paddle wheel and sent **white water** over their heads.

Hair had been braided and was concealed under a heart-shaped silver head-dress with a **transparent white veil**.

- tuštuma: tuštumos reikšmė abiejose kalbose realizuojama panašiai. Baltumas, reiškiantis tuštumą, siejamas ir su konkrečiais dalykais, tačiau galimas ir abstraktus tuštumos suvokimas. Jei **popierius** neprirašytas, t. y. **tuščias**, jis pavadinamas baltu: *Jis jaučia pasitenkinimą lyg dievas, kuriantis pasaulį. Prieš jį tuščios balto popieriaus erdvės, dažai, o taip pat – noras reikštis.* <...> ir papylė priekaištus: *Kur jūsų straipsniai? Gal pradėsime leisti žurnalą baltais lapais? O ką? šypsojosi Nanis. Bukoms smegenims vis vien.* <...> *tautos atgimimo viltis dega širdyje kaip degusi, ir rašančios rankos taką baltame lape jam tegalėtų nutraukti tikrai mirtis kartu su paskutiniu žodžiu... Publikai mirštant juoku, Anuprui teko paduoti savo vyresniam kolegai tuščią baltą lapą.*

Tuščias popierius anglų kalboje baltu nevadinamas, tačiau taip pavadinami tušti tarpai rašymui: *Fill in the white space below.* Anglų kalboje *The White Paper* – tai „oficiali vyriausybės ataskaita, kurioje išdėstoma vyriausybės strategija ir nuomonė tam tikru klausimu“: *The White Paper on the completion of the internal market built upon this, calling for comparability of qualifications, a general system of recognition of higher education diplomas and the introduction of a vocational training pass.*

- rasė, gymis: skirtingai nei juodumo koncepto atveju, ši reikšmė lietuvių kalboje vartojama rečiau, baltumo koncepto ‘rasės, gymio’ reikšmė vartojama dažnai abiejose kalbose, nes didžiausią procentą gyventojų tiek Lietuvoje, tiek Britanijoje – baltieji.

Sugyvenau su savo kolegomis **baltaisiais**, su amerikiečiais radijo viršininkais Niujorke. Tupėjau kaip Dievo ausy.

As Reid led the patient with the bloody head indoors, **the white man** turned to me, almost stopped me from going inside.

*Pakrypusioje lovoje tarp šlykščių skarmalų
snaudė juodai balta porelė: afrikietis
vyrukas ir baltoji mergina. Galbūt – rūmų
dama.*

*The child's psychic structure must not only be
that of his or her **white parents** and of **white
society**.*

Anglų kalboje junginiu *Whiteness studies* (antirasistinis solidarumas) išryškėja tautai aktualios socialinės problemos. Tokios multikultūrinės valstybės dažnai susiduria su rasizmo problema.

- švara: jei daiktas pavadinamas *baltu*, kai turima omeny, kad jis yra švarus, paprastai to daikto spalva būna balta. Ši reikšmė būdinga ir lietuvių, ir anglų kalbai:

*Reikėjo išsiskalbti **baltų uniformos
marškinių**, kurie privalo būti **tik balti ir
labai balti**; deja, deja, jie savaitėmis mėtėsi
spintos apačioje su nešvariom kojine.*

*Newly washed and shaved, tall and striking in
his best breacan-feile, **a clean white cloth**
over his eyes; led by a little girl.*

- rūšies pavadinimas: *baltas* abiejose kalbose vartojamas įvairiems konkretiems daiktams pavadinti: *balta meška / white bear* ; *baltasis vynas / white wine* (opozicija raudonajam vynui), *balta duona / white bread* (opozicija juodai duonai):

*Maža, kad drauge Siberijoje **baltas meškas**
ganė...*

*Nathan was intrigued by a polar bear trap
used when the Norwegians saw the big **white
bear** as target rather than as tourist
attraction.*

*Tai man atneša į lovą pusryčius – steiką,
kiaušinį, pomidorą ir dvi **baltos duonos
riekes**.*

*Once you are fully better, and have been so
far some time, you can risk the occasional
slice of **white bread** or a silver cake.*

*Storasis Hansas pateiks savo fiureriui
raudonus vėžius ir **baltą vyną**, kuris kaitina
kraują.*

*Without consulting her, Matthew asked for a
bottle of white wine to be brought.*

Taip pat kaip ir juodumo konceptas, baltumas gali tapti metaforinio perkėlimo pagrindu.

2. Metaforinės *balto* reikšmės

Lietuvių ir anglų kalbose baltumo konceptas vartojamas daiktams / reiškiniams, paprastai realiame gyvenime neturintiems spalvos, pavadinti.

Vienas iš įprasčiausių metaforinių perkėlimų yra 'žilumas'. Nors šiam reiškiniui būdinga spalva, tačiau dažniausiai žilumas siejamas su išmintimi ir senatve:

- žilumas (apie plaukus): ir lietuvių, ir anglų kalbose, kuomet plaukai, prarandę savo ankstesnę spalvą yra pavadinami *baltais*, kartu su baltumu dažnai susijusi referencija į senatvę ir išmintį:

*Laikas jau įpynė į plaukus baltų gijų.
<...> žvilgtelėjęs į veidrodį, iš kur mano
juodoje plaukų kupetoje atsirado balti
plaukai? - Žyli, seni, ir nėra ko stebėtis.
Ir senis pamatė mėlynas kaip jūra akis.
Plaukai buvo balti ir antakiai nubalę, jis
buvo aukštas lyg apsnigtas kalnas.*

*White hair is a sign of great age, a sign that
one no longer really cares about appearance.
Only an old man with his white hair cropped
chort and worn as a Jew's cap had spoken to
Holly with the wry grin of experience at his
mouth.
At the other end of the table from Dowd,
<...>, sat a professional man in his sixties,
whiter hair oiled to his scalp.*

Tik lietuvių kalboje *baltas* 'žilas, senas' reikšmė perkeliama į *baltas* 'tolimas' reikšmę. Šios reikšmės motyvacija sunkiai paaiškinama: *Tokie suėjimai jau žinomi baltoje senovėje*. Dažnesni junginiai šia reikšme yra *žila senovė*. Kadangi junginys *balta senovė* rastas tik vienas, galima daryti prielaidą, jog tai vienkartinis pavartojimas, o būdvardis *baltas* pavartotas kaip sinonimas būdvardžiui *žilas*.

- perregimas (apie žmogaus veidą):

*Jis apsidairė. Išvydo moterį baltu, skaidriu
veidu – lyg žiedlapis, persišviečiantis saulės
spinduliuose.*

*He was whiter than white, totally colourless,
maybe because he saw his mother die.*

Pastaroji reikšmė lietuvių ir anglų kalbose atsiskleidžia skirtingai: lietuvių kalboje *baltas*, *skaidrus* reiškia 'geras, be piktų kėslų', o anglų kalboje realizuojamas nesveikumo požymis, mat spalvos „netekimas“ susijęs su išoriniu veiksmu.

Lietuvių kalboje *baltas* vartojamas ir žmogaus išprusimui apibūdinti. Šio metaforinio perkėlimo pagrindu tampa *baltas* 'spalvos nebuvimas' → 'tuštuma' reikšmės: *Tu tikrai visas baltas baltas, o tavo protas dar baltėsnis. Tokio bespalvio idioto dar nebuvau sutikęs*. Anglų kalboje

junginys toks galimas, tačiau reikšmė tiesioginė 'baltojo (rasė) protas': *The White mind wasn't as outstanding as the black one.*

- emocijos: tiek lietuvių, tiek anglų kalbose baltumas vartojamas emocijų nebuvimui ar šaltumui reikšti. Šios reikšmės motyvaciją galima būtų paaiškinti asociacija su prototipiniu denotatu, t. y. sniegu. Paprastai sniegas būna baltas ir, be abejo, šaltas. Todėl emocijas sutapatinus su sniegu, jos pasisavina ir sniego savybę būti šaltam. Kita vertus, emocijų nebuvimo reikšmė atsiranda tada, kai reikšmės pagrindu tampa fizikinis spalvos apibūdinimas 'spalvos nebuvimas', t. y. *baltas* 'nėra spalvos' + žmogus, paprastai jaučiantis daug įvairių emocijų, tampa tuščias, šaltas, bejausmis:

Tačiau jos baltumas buvo šaltesnis už pačią šalčiausią sausio naktį, negalėjau patikėti, kad ji man abejinga.

Lietuvių kalboje baltumas, reiškiantis 'tuštumą' vartojamas retai.

Coldness and whiteness of his eyes made me tremble.

*The overall impression was of **whiteness**: skin, pale lips, **empty, severe look.***

*Fire causes the idea of pain in us, and **snow ideas of coldness and of whiteness.***

Baltumas labai dažnai siejamas su emocijomis: pykčiu, įniršiu, baime ir t. t. Baltumu nenusakomas emocijos intensyvumas. Pati emocija nepavadinama balta, tačiau tai nuoroda į žmogaus išvaizdą, t. y. žmogaus apibūdinimas tuo metu, kai jį užvaldo ta emocija:

*Eglė išraudo ir išbėgo iš aikštelės, o Laisvydas **pabalo iš pykčio.***

***Joris pabalo.** Jo lūpos nervingai krutėjo.*

*Išsigando ne tik jie, **išbalo** ir mokytojas Byla.*

*Pažiro šukės, ir Danos veidas **išbalo nuo įniršio.***

*His head was close to Adimov, close enough to smell the force of the man's breath, to see **the white anger** of the scar on his face.*

*Therefore, when the next plane arrives, his **white face** will also show signs of tension, stress and fear.*

*Kenamun was **in a white rage.***

Anglų kalboje baltumas labai dažnai vartojamas žmogaus veidui apibūdinti, kai žmogus apstulbęs, sustingęs iš nuostabos, baimės, tuomet paprastai vartojamas palyginimas *as white as a sheet*: *Hoomey came back **white as a sheet, speechless.** There was **terror in her white face** as she saw this.*

Lietuvių kalbai įprasta vartoti baltumą apibūdinant išsigandusį žmogų, tačiau ne kaip palyginimą, o kaip priešdėlinį veiksmažodį: *Moteris, menu, tiktai pasižiūrėjo į mane kažko perbalusiomis akimis (ai, tokias akis vėliau mačiau ne kartą: baimingas nelaimės akis); Ko išbalai daktare? Ar tik neprivarei į kelnes?*

- teigiamas, gera linkintis, doras: tiek lietuvių, tiek anglų kalbose baltumas asocijuojasi su teigiamu reiškiniu aspektu, dora ar blogų užmačių neturėjimu:

Baltutėlė jos siela žydėjo: darbas jau atliktas!

My sister, she was an invalid and a person of pure white soul, died last week.

Plūsta vis nauji ir nauji, saldžiarūgščiai, kaip ir pati nuodėmė, lipa baltais sielos pakraščiais, lipa tarsi per komuniką, užliedami visą skaisčių erdvę<...>

Sesutės nežino, kad mano baltos mintys susitėpė.

Why had she dreamed of Alexander and awakened with her mind already full of white thoughts of his?

Norėčiau patikėti, jog tai vienintelė juoda dėmelė jo baltoje sąžinėje.

Anglų kalboje metafora *balta sąžinė* aktualizuojama kitais būdvardžiais: *transparent, clear, good.*

Ar baltasis melas kenkia artimų žmonių santykiams?

I'd done nothing at all so I told a sort of white lie.

Šis junginys lietuvių kalboje ne toks dažnas, įprastesnė konstrukcija *saldus melas*.

Nors tyrimo pradžioje buvo tikėtasi rasti daug pavyzdžių, deja, nei lietuvių, nei anglų kalbose teigiamas baltumo aspektas gausiai neatspindimas.

Lietuvių kalboje išryškėjo retai vartojama baltumo reikšmė 'atleidimas nuo įsipareigojimų': *Kiti išsisuka, gauna baltus bilietus, nors sveiki kaip ridikai. Nesvarbu, kad kariauti esi per senas ar dėl kokios kitos priežasties turi baltą bilietą.*

Lietuvių kalboje baltumas, įvardijamas kaip tuštuma, gali būti suvokiamas ne tik tiesiogiai, bet ir abstrakčiai. *Ir vėl atminties linijoj – baltas tarpas. Bet paskui tame baltume pradeda ryškėti daiktai <...>; Nuo patalų plėšia visai kas kita – balta tyła...; <...> po valandos sužinojome apie kraupią avariją. Jori, užhipnotizuok mane, baltomis akimis žvelgė į mane Cezaris. Ji žuvo; Tvarkinga, balta, nyki kaimelio gatvė, kuria be galo lėtai klibinkščiuoja mirtininkas.*

- chtoninis pasaulis, mistinės būtybės: ši reikšmė būdinga abiem kalboms. Tai dviejų prototipinių reikšmių 'spalvos nebuvimas' ir 'tuštuma' susiliejimas. Paprastai žmogaus sąmonėje dvasios ir vaiduokliai piešiami perregimi, kadangi viena iš prototipinių baltumo reikšmių ir yra 'perregimas', ji perkeliama įsivaizduojamiems objektams apibudinti. Anglų kalboje chtoninio pasaulio būtybės baltomis nevadinamos. Tačiau lietuvių kalboje baltais tampa vaiduokliai ir dvasios, o anglų kalboje paprastai žmonėms priskiriami jų bruožai:

*Prie ledų vežimėlio stovi **baltos laumės**. Jų
plaukuose vysta gėlės.*

Tokio tipo junginių anglų kalboje nerasta.

*[mane žvelgė įdubusiais skruostais **pamėklė**,
balta kaip popierius oda ir didelėm akim.*

*Be šitos **baltos vaiduoklės** jūs dar su kuo
bendraujate?*

*That **white ghost** of that ancestor woman
didn't want to move on.*

3. Simbolinės reikšmės

Nors visų pirma į galvą atėjęs reiškiny, kurį simbolizuoja baltumas, yra nekaltybė ar skautumas, deja, nei lietuvių kalbos, nei anglų kalbos tekstyne tai neatsispindi.

Daiktai, kuriems baltumas sukuria simbolinę reikšmę, yra vėliava, karvelis, plunksna.

- simboliai: lietuvių ir anglų kalbose tam tikri *balti* daiktai įgavo simbolinę reikšmę: vėliava – paliaubų; karvelis – taikos simbolis; balta plunksna – bailumo simbolis.

*Plevėsuoja skarelės ir **baltos vėliavėlės** su
išpieštais **baltais taikos balandžiais**.*

*As we watched a German soldier, his hands
above his head, one hand holding the **white
flag**, <...>*

*I felt the moment in the field of war as if the
spirit of **white dove** flew over our heads.*

Lietuvių kalboje šio simbolio nėra.

*Emily was laughing and teasing him about
deserving the **white feather**.*

V. JUODUMO IR BALTUMO OPOZICIJA IR RYŠYS

Juodumo ir baltumo konceptai vienas nuo kito neatsiejami, nes egzistuoja ir sudaro opoziciją: kur juodas – ten ir baltas, ar atvirkščiai. „Seniau šie pavadinimai indoeuropiečių kalbose net nežymėjo konkrečios spalvos, tik šviesą ir tamsą. <...> *baltas – juodas* simbolizavo *šviesą ir tamsą*, o dar plačiau – *šventumą ir pasaulietiškumą*“ (Astramskaitė 1975, 7).

Bendri juodumo ir baltumo konceptų požymiai:

- išskirtinumo: abiejose kalbose ir *balta*, ir *juoda* spalvos suteikia išskirtinumo iš minios požymį. Lietuvių kalboje išskirtinumas siejamas su balta spalva, *balta varna: Tik jis – tikra balta varna solidžių kranklių būryje*. Anglų kalboje asmens pavadinimas *black sheep* jam suteikia ‘išsiskiriančio, kitokio nei visi’ ypatybę: *No matter where you are, there are always a few black sheep*. Šiuo atveju tiesiogiai remiamasi gyvūno spalva: varnos paprastai juodos, o avys paprastai baltos. Tai, kad lyginama su varna ar avimi, priklauso nuo tautai būdingo įprasto, kasdien matomo gyvūno. Baltumo ir juodumo opozicija atsiskleidžia tada, kai tampama išskirtinai *baltu* (kai dauguma yra juodi) ir *juodu* (kai dauguma yra balti).

- nesveikumo: lietuvių ir anglų kalbose baltumu ar juodumu žmogui, jo kūno dalims suteikiamas nesveikumo požymis.

Tiek lietuvių, tiek anglų kalbose nesveikumo požymis realizuojamas *juoda* pavadinant kokią nors kūno dalį. Reikšmės pagrindą sudaro spalvos reikšmė – dėl išorinių veiksnių įtakos atsiradęs nesveikumas, sumušimas:

<...> visi *plaučiai juodi*, taigi išeina, kad
nuo to suspardymo.

Jean-Claude emerged looking pale and ravaged. He had a black eye and he was limping. (Lietuvių kalboje *juodos akys* – metaforinės reikšmės ‘blogis, pyktis, pikta linkintis’ realizacija.)

Juodumas, atsispindintis veide po nemigos, reiškiamas abiejose kalbose:

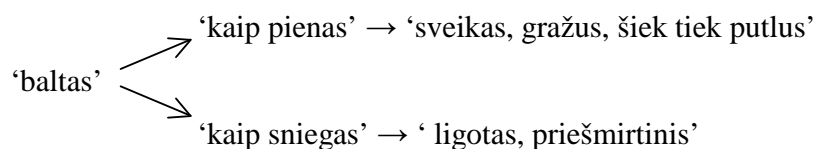
Cezaris netikėtai nutilo, jo veidas išbalso, po akimis išryškėjo juodi nemigos ratilai, kūnas suglebo ir sulinko kaip tuberkuliozininko.

His eyes were red-rimmed with black bags underneath.

Lietuvių kalboje *pajuodusių* gali būti pavadintas nesveikas žmogus, kurio nesveikumas atsirado dėl žalingų įpročių, ypač rūkymo: *Pritariu, kad parūkantis ar išgeriantis – po kurio laiko tikrai bus **pajuodęs**, veidas pilkas, o nagai net rudi.*

Abiejose kalbose baltumas siejamas su liga, kuri baltos odos ar apskritai baltu pavidalu atsispindi žmogaus išorėje.

Jei žmogaus veidui priskiriamas baltumas, priklausomai nuo ištakos sferos išryškėja vidinė reikšmių opozicija:

Jei daiktui priskiriamas ar lyginimo pagrindas yra pienas (pienu paprastai pagerinamas maistas), teigiama reikšmės konotacija perkeliama junginiui 'kaip iš pieno plaukęs žmogus' reiškiančiam 'sveiką, šiek tiek putlų' žmogų: *Duris atidarė putli apystambė moteriškė **baltai rausvu, it iš pieno plaukusių, veidu ir didžiule auksinių plaukų kupeta ant galvos.***

Tačiau jei reikšmės pagrindu tampa 'spalvos nebuvimo' reikšmė, t. y. baltumas siejamas su tuštuma ar kažkokios sudedamosios dalies nebuvimu, galima daryti prielaidą, jog baltumas → 'tuštuma' → 'sveikatos nebuvimas', kuris dažniausiai matomas žmogaus veide. Ši reikšmė būdinga abiem kalboms, tačiau lietuvių kalboje ji ryškiausiai atsispindi, kai išreikšta priešdėliniais veiksmažodžiais, pvz., *perbalti, išbalti* ir t. t. Anglų kalboje, priešingai nei lietuvių, odos baltumas gali turėti 'švarios, atnaujintos' odos reikšmę:

Po to, po truputį pradėjo atgauti sąmonę.

Lūputės buvo visai baltos, o veidukas ir rankutės šaltos. Nieko nekalbėjo.

Olimpo kalno žvalgėsi ne visagaliai titanai, pusdieviai ir herojai, bet perbalę, ligoti distrofikai bei psihopatai.

Išbalti niekad nebuvo sunku, cukrininkų oda nuolat nesveikai pabalusi.

*She looked at his **white face** and the traces of sick round his mouth and wanted to shake him.*

*Craig looked into his **mother's white face** and saw lines of pain etched around her mouth.*

*As she knelt beside the bed where her mother lay, perspiration running down her **white face** and small moans escaping her as she was fiercely gripped by pain.*

The juice of raw potato contains anti-inflammatory properties, which will soften,

*tighten and slightly **whiten** skin.*

- nepalvotas: junginiai *juodai balta* / *black and white* vartojami, kai daiktas ar reiškiny yra nepalvotas:

*Iš susijaudinimo pasaulio spalvos apiblanko, tad **filmas** atrodė **juodai baltas**. Buvo pats tykusis ryto metas, kai pasaulis ima ryškėti kaip **juodai balta fotografija**.*

*Down below were the pink seashell murals lit by fluorescent lights, and distant **black and white movies** on the screen. The pictures used here are available in poster form in **black and white**.*

Lietuvių kalboje įprasta abi spalvas vartoti šviesos ir tamsos, gėrio ir blogio opozicijai realizuoti, pvz., pasaulis regimas tik blogas ar geras, aplinka ir elgesys visuomenėje vertinami tik teigiamai ar neigiamai: *Bet gyvenimas margas kaip zebras – čia juoda* (sunkus, žmogus nelaimingas), *čia balta* (paprastas, žmogus laimingas) – *išsilygina*. Šios reikšmės junginių anglų kalboje nerasta.

Juoda ir balta spalvos, nepaisant kitų reikšmių, ir lietuvių, ir anglų kalbose (galima teigti, kad ir daugelyje kitų) siejamos su elegancija ir stiliumi. Juodos ir baltos spalvų derinys laikomas klasikiniu.

Jei daiktui priskiriama juoda spalva (ypač kalbant apie drabužius, avalynę), pvz., *juodi blizgantys batai* → *black shiny boots*, *juodas kostiumas* → *black suit*, *juoda suknelė* → *little black dress* ir t. t., paprastai sąmonėje išskyla vaizdiniai, jog tas daiktas yra naujas. Juodos spalvos drabužiai, derinami su baltos drabužiais, tinkami kiekvienai progai:

*Iš pradžių abejojusi, įsitikino teisingai pasirinkusi apdarą, **juodą suknelę su balta apykakle**.*

*While standing elegantly beside a crisp colourful salad, **the black and white** is always just right.*

- prinokęs: uogos, kurių spalva nebūtinai juoda, tačiau, tokia spalva galima pavadinti jas prinokusias: *Kitame šone - trys vyšnios su ilgais koteliais, **juodai nusirpę uogos** <...>; Valgė **juodas vyšnias**, sėdėdamas baltame pintame krėslė; beveik pernokę: *Ponas Moras sėdo vakarieniauti. Jis valgė šalta kiaulieną ir **juodas, pernokusias vyšnias***; būna labai tamsios, todėl norint pažymėti nokimo procesą ir ypatingą skonį, paprastai pavadinamos juodomis: *Nusipirkdavau kilogramą **didžiulių juodų, kietų saldžių vyšnių** ir iki paskutinės sušlamšdavau lauke ant laiptų;**

Juodumo spalvą įgauna tik tos uogos, kurių natūrali gamtos suteikta spalva yra raudona arba juoda: *Viena po kitos sugirgžda tamsoje medinės lovos, be garso siūbuoja lange **juodos vyšnių šakos**; <...> vėliau iššoksta **serbento uogelė, net juodai raudona** <...>. Anglų kalbai ši reikšmė nebūdinga. Tačiau šnekamojoje kalboje **black berry** pavadinama **mėlynė** (botanikos terminas **bilberry**): *They have been out picking **bilberries** all day, stooping over the little tough heather and separating the branches to find the fat **black berries** with their bluish-misty sheen.**

- žalias, nesubrendęs: kaip priešprieša 'prinokusiam' (juodam) tik lietuvių kalboje atsiranda 'žalumo, nesubrendimo' reikšmė: *Griždamas taku, kalno šlaite Česius nuskynė Mildai kelias **baltas, kietas, dar ne visai prisirpusias žemuoges.***

- magija: anglų ir lietuvių kalbose juodumo ir baltumo opozicija egzistuoja magiškame pasaulyje. Abiejose kalbose šviesai ir gėriui atstovauja baltumas, o tamsai ir blogiui – juodumas:

*Dažniausiai priešnuodžiai yra įvairios mantros, dvasinė praktika, piligrimystės į šventas vietas, labdara ir tik kartais patariama imtis **baltosios magijos.***

*Tai prieštaravo gamtos dėsniams, dvelkė **juodąja magija, sloginančiais kerais.***

*Jesus and other religious leaders came from them, it is claimed, and there is now a spiritual hierarchy on our planet known as the Great White Brotherhood (white in this case refers to '**white magic**')*

*Blake realized that they were to be part of some evil **black magic** ceremony.*

- mirtis: abu konceptai ir lietuvių, ir anglų kalbose gali reikšti mirtį, būti mirties simboliai.

Lietuvių kalboje mirčiai suteikiamas baltumo požymis: mirę žmonės guldomi į baltas įkapes; mirtis garbinama, personifikuojama, prie ko prisiliečia mirtis, tas tampa *baltas*:

*Kodėl Praniukas šitaip šnekėjo, kodėl savąją **mirtį ne baltuose pataluose** piešė? Ak, kad tik nenumirtų šitam griovy.*

*<...> pavėdėjo kelis žingsnius, vėl nekantriai jį apkabino – ir pradingo jis jos **baltame glėbyje, visiems iš akių pradingo, ir jin pati,***

*It seemed to follow her like Hitler, Himmler, and the marching **white faces of all the dead men.***

*He saw **white faces of the dead** and felt their cold hands.*

Great Hall, laid out in state, clothed from

lietuviška mirtis, pradingo.

*Mirties akys žiūrėjo tiesiai į manąsias. Tai buvo tarsi kvietimas **baltam šokiui. Baltam mirties šokiui.***

*Ji čia pat, tik **ne balta: tai bespalvė mirtis, bespalvė bekvapė begarsė bekūnė, netgi beskonė.***

*head to foot **in the white cloth of death.***

*I thought the **dead whiteness** of the dress **made me more of a corpse** than a bride but hadn't enough energy to infuriate my mother by telling her so.*

Priešingai nei *balta mirtis*, *juoda mirtis* vaizduoja ne tik patį mirties (slegiantis, neigiamas įvykis) faktą, bet ir išryškina jos žemiškąjį veiksnią, t. y. po mirties lavonas (*juodas*) pūva, karstų spalva juoda. Juodumo koncepto metaforinės reikšmės prototipas yra mirtis, mat žmogui psichologiškai „juodžiau“ už mirtį nebūna. Todėl psichologinis juodumas paprastai išorėje parodomas gedulo, t. y. juodais drabužiais:

*Nė kiek neabejojo, kad tuoj visur bus pilna **juodų, išsipūtusių lavonų.***

*Ten regėjau verkiančią šimtatūkstantinę, juodai apsirėdžiusią minią, dar **juodesnę laidotuvių procesiją, girdėjau raudant.***

*Ginglamešas nebijo **juodais gedulingais rūbais** apsirengusių artimųjų.*

*Paskui, atsimenu, stovėdama prieš veidrodį ir žvelgdama į moterį **juodais drabužiais, mėginančią** suvokti, kad jau pusę metų ji gyvena be motinos.*

Anglų kalboje junginys *Black Death* paprastai tikrinis, juo vadinamas *Didysis Maras* (istorinio įvykio nulemta reikšmės realizacija): *The **Black Death**, which reaches England in 1348, <...>*

She still wore black though her husband is dead for twenty years now.

Abiejose kalbose vartojamas palyginimas *juodas kaip mirtis / as black as death*:

*Plaukai, **kaip mirties upė**, juodi.*

*His eyes were angry **as black as the death itself.***

Juodos ir baltos spalvų opozicija labai svarbi religijoje. Baltumą ir juodumą galima pavadinti religinę reikšmę turinčiomis spalvomis, nes jose, kaip visiškai priešinguose poliuose,

atsispindi visos religijai svarbios opozicijos. Nors abi tautos išpažįsta tą pačią religiją (krikščionybę), žemiau išvardytos opozicijos būdingos lietuvių kalbai:

Geras	↔	Blogas
Šviesus	↔	Tamsus
Doras	↔	Amoralus
Rojus	↔	Pragaras

Lietuvių kalboje rasti pavyzdžiai įrodo, jog gėrio ir blogio (kaip visiškai priešingų polių) idealiausia realizacija yra baltumas ir juodumas:

*Požemių karalystę ir susitiko Mirties viešpatį, lydimą dviejų –
Juodo ir Balto – dievų. Šie, dėliodami **juodus ir baltus
akmenėlius**, suskaičiavo **blogus ir gerus darbus**.*

*Dana įžiūrėjo du nuogus rubensinius seno **juodo velnio ir
balto angelo kūnus**...*

Aš nežinau, ar myliu ją, esu gal susitaikiusi, ir tiek, lyg su
dėme ant **balto Dievo** sosto... – Sostas, Dievas... tradiciška,
– įterpė trigrašį Blekė.

Tiriamosios medžiagos anglų kalba analizė parodė, kad šioje kalboje labai ryškių religinių opozicijų nerasta. Nors abi tautos sieja ta pati religija, buvo rasta pavyzdžių, kur paminima, kad blogis, velnias gali būti suvokiami kaip *juodi*: *The thick fog strengthened the feeling that we are followed by the **blackest evil ever**. Clytemnestra would come out badly from a fight with that Black devil*. Anglų kalboje religinės opozicijos ryškiau realizuojamos daiktavardžiais *the Darkness ir the Light*: *The forces of **Darkness** are overcoming the Forces of **Light**, Heaven And Hell and innumerable analogies exist throughout the myths and philosophies*.

Raiškos skirtumas gali būti paaiškintas tuo, kad lietuvių kalboje žodis *angelas* – tai ‘nebūtinai gėrio arba blogio atstovas’, todėl ir gali būti sujungiamas tiek su juodumu, tiek su baltumu. Tačiau anglų kalboje tai teigiamą energiją skleidžiantis gyvis, todėl randamas tik „šviesiame“ kontekste: *The simple **white angel** is hollow, and fits neatly on top of a tiny fairy light*.

IŠVADOS

Koncepto teorijų klausimu vis dar diskutuojama. Mokslinėje literatūroje pateikiama nemažai koncepto apibrėžimų. Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad konceptas – tai mąstymo vienetas, tam tikras kategorizacijos rezultatas, apaugęs papildomomis reikšmėmis (tautos ir kultūros specifika), vertinimais, patirtimi, pažinimu.

Konceptas pasižymi nacionaline specifika. Ryškiausiai ji atsiskleidžia, kai skirtingų tautų kalbų skirtybės parodo, jog konceptai reprezentuojami skirtingai. Nacionalinė koncepto specifika pasireiškia ne tik tada, kai konceptas neturi atitikmens kitoje kalboje, bet ir tada, kai visus konceptus, kuriuos, atrodytų, tautos turėtų suvokti vienodai (pvz., *baimė, melas, meilė; balta, juoda, raudona, žalia; platu, siaura, gilū*), iš tiesų juos suvokia šiek tiek skirtingai.

Remiantis tekstynų medžiaga išaiškėjo, kad baltumo ir juodumo konceptai labai sudėtingi ir sudaro opoziciją vienas su kitu.

JUODUMO KONCEPTAS

Išanalizavus tekstyno medžiagą nustatyta, jog tipiškiausi juodumo denotatai lietuvių kalboje yra anglis, derva, naktis, varnas, žemė, tamsa, o anglų kalboje – *night, midnight, coal, pitch, crow / raven*.

Prototipinės *juodo* reikšmės:

- tamsus, neperregimas, tankus, gilus;
- nešvarus, suteptas;
- rasė, gymis;
- rūšies pavadinimas;
- kava, arbata.

Analizuojant juodumo konceptą pastebėta, jog metaforinės reikšmės susidaro kaip pagrindą imant dvi centrinės reikšmės:

‘juodas’ ‘tamsus, nes nėra šviesos šaltinio’ → ‘neižvelgiamas, bauginantis, neigiamas’
‘tamsus, nes nešvarus’ → ‘prastas, neigiamas’

Į juodumo konceptą įeina šios metaforinės reikšmės:

- nešvarus, nedoras;
- prastas apie maistą (tik lietuvių kalboje);
- blogis: a) viduje išgyvenamas (emocijos); b) bauginantys, tragiški, nelaimingi įvykiai, su jais sietinos vietos;

Lietuvių ir anglų kalbose skirtingai metaforizuojamas *juodas laiko tarpas*

Juodas 'sunkus, alinantis' → 'sunkus, alinantis, tragiškas'
→ 'finansišškai sėkmingas' (tik anglų kalboje)

- sunkus, kasdienis. Nors ir lietuvių, ir anglų kalbose metaforizacijos pagrindas yra tas pats ('nešvarus'), tačiau metaforizacijos rezultatas skirtingas:

juodas 'sunkus, kasdienis' → 'nešvarus' → 'fiziškai sunkus, nemėgstamas, mažai mokamas' (tik lietuvių kalboje)
→ 'nedoras' (lietuvių ir anglų kalbose)

- neteisėta veikla, tokios veiklos rezultatai.

Simbolinės reikšmės:

- artėjančios nelaimės simbolis;
- nelaimės pranašai (blogio simboliai);
- gedulo simbolis.

BALTUMO KONCEPTAS

Tekstyno medžiagos analizė parodė, jog tipiškiausi baltumo denotatai yra *sniegas, pienas drobė, popierius, kreida* lietuvių kalboje, *snow, paper, sheet, flour, marble, milk* anglų kalboje.

Prototipinės *balto* reikšmės:

- šviesa;
- perregimas, bespalvis;
- švara;
- tuštuma;
- rasė, gymis;
- rūšies pavadinimas.

Analizuojant baltumo konceptą pastebėta, jog metaforinės reikšmės susidaro kaip pagrindą imant dvi centrinės reikšmės:

Baltas 'spalvos nebuvimas' → 'tuštuma' → 'švarus, be piktų kėslų, doras'
→ 'emocijų nebuvimas, šaltumas'

Į baltumo konceptą įeina šios metaforinės reikšmės:

- žilas (išmintis);

- perregimas (apie žmogaus veidą);
- emocijos;
- teigiamas, gera linkintis, doras;
- tuštuma (tik lietuvių kalboje);
- chtoninis pasaulis, mistinės būtybės.

Simbolinė reikšmė – paliaubų, taikos ir bailumo (anglų kalboje) simbolis.

Kadangi baltumas ir juodumas vienas nuo kito neatsiejami, konceptų analizės metu buvo ieškota jais išreiškstos opozicijos ir reikšmių ryšio.

Tekstyno medžiaga parodė, kad juodumo ir baltumo konceptai gali turėti bendrų požymių:

- Išskirtinumo požymis aktualizuojamas lietuvių kalboje *baltu*, o anglų kalboje – *juodu*.
- Nesveikumo požymis reiškiamas abiejose kalbose juodumo ir baltumo konceptais.
- Spalvų nebuvimo požymis.
- Lietuvių ir anglų kalbose ir *juodu*, ir *baltu* požymiais simbolizuojama mirtis.

Galimos baltumo ir juodumo opozicijos:

- Lietuvių ir anglų kalbose galima gėrio ir blogio (*juodoji ir baltoji magija*) opozicija.
- Tik lietuvių kalboje juodumas ir baltumas sudaro opoziciją ‘prinokęs’ → ‘neprinokęs’.
- Lietuvių kalboje labai aiškiai išreiškiamos religinės opozicijos, anglų kalboje rasti pavyzdžiai parodė, jog *juoda* – velnio ir blogio simbolis, tačiau opozicijos nerasta.

Baltumo ir juodumo konceptų suvokimas lietuvių ir anglų kalbose labai panašus. Abiejų konceptų turinys tiek lietuvių, tiek anglų kalbose atitinka. Tik retesnės vartosenos junginiai būdingi arba vienai arba kitai kalbai.

Išanalizavus tekstyne rastus pavyzdžius prieita prie išvados, jog baltumo ir juodumo konceptus galima vadinti universaliais, nes ir lietuvių, ir anglų kalbose jie suvokiami labai panašiai.

NAUDOTA LITERATŪRA

1. Astramskaitė 1975 – Astramskaitė G. Lietuvių *baltas* ir vokiečių *weiß* semantinė struktūra. – Kalbotyra XXVII (1), 7–15.
2. Bruce-Mitford 2005 – Bruce-Mitford M. Ženkli ir simboliai. Šimtai ženklų ir simbolių iš viso pasaulio. Vilnius.
3. Cibulskienė 2005 – Cibulskienė J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. Kalbotyra LIV (1), 51–64.
4. Djačenko 2007 – Дьяченко Т. Д. Отражение концептов витальной сферы в глагольной лексике современного английского языка. Acta Linguistica Nr. 1, 86–90.
5. Etnopsicholingvistika 1988 – Етнопсихоллингвистика. Москва.
6. Gudavičius 2000 – Gudavičius A. Etnolingvistika. Šiauliai.
7. Gudavičius 2007a – Gudavičius A. Gretinamoji semantika. Šiauliai.
8. Gudavičius 2007b – Gudavičius A. Žodžio reikšmės definicijos prototipinis aspektas. Leksikografijos ir leksikologijos problemos. Vilnius. [žiūrėta 2008–12–12]. Prieiga internete http://www.lki.lt/php/files/Visos_tezes.pdf
9. Gudavičius 1995 – Gudavičius A. Kalbėjimo semantinio lauko aksiologinis aspektas. Filologija ir metodika, Nr. 2, 12–27.
10. Jakaitienė 1988 – Jakaitienė E. Leksinė semantika. Vilnius.
11. Juzelėnė 2002 – Juzelėnienė S. Būdvardžio *juodas* konotacijos. Kalbotyra LI (1), 33–39.
12. Kovesces 2000 – Kövesces Z. The scope of metaphor. – Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective/ Ed. A.Barcelona, Berlin, 79–92.
13. Kramsch 2000 – Kramsch C. Language and Culture. Oxford.
14. Krifka 2001 – Krifka M. Lexikalische Semantic, SS2001 Institut für deutsche Sprache und Linguistic. [žiūrėta 2009–03–15] Prieiga internete http://amor.cms.hu-berlin.de/~h2816i3x/Lehre/2001_HS_LexikalischeSemantic/LexSemantic1.pdf
15. KSKT 1996 – Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов, Москва.
16. Lakoff, Johnson 1999 – Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago.
17. Lakoff 1992 – Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. [žiūrėta 2009–02–05]. Prieiga internete <http://terpconnect.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>
18. Lissan 2002 – Лассан Э. Надежда: семантический и концептуальный анализ. Respectus Philologicus 2 (7), 28–47.

19. Maračinskaitė 2006 – Maračinskaitė K. Spalvų pavadinimai tarmėse. Magistro darbas, Šiauliai.
20. Marcinkevičienė 1994 – Metafora nemetafora. Naujasis židinys (Nr. 4), 76–81.
21. Maslova 2001 – Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва.
22. Papaurėlytė 2002 – Papaurėlytė S. Liūdesio konceptualizavimas lietuvių kalboje. Kalbotyra LI (1), 123–133.
23. Papaurėlytė 2005 – Papaurėlytė S. Sielvarto metaforos lietuvių ir rusų kalbose. Filologija (Nr. 10), 25–31.
24. Papaurėlytė-Klovienė 2007 – Papaurėlytė-Klovienė S. Lingvistinės kultūrologijos bruožai. Šiauliai.
25. Popova, Sternin 2001 – Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистики. Воронеж.
26. Popova, Sternin 2006 – Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивное направление в российской лингвистике. Respectus Philologicus 10 (15), 43–51.
27. Rosch, Lloyd 1978 – Rosch E., Lloyd Barbara B. Principles of Categorization. [žiūrėta 2009–03–25] Prieiga internete <http://psychology.concordia.ca/fac/deAlmeida/UFPB/Rosch-1978-principles-of-categorization.pdf>
28. Stepanovas 2005 – Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры. Москва.
29. Šafikov 2007 – Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике. Вопросы языкознания Nr. 2, 3–17.
30. Taylor 1995 – Taylor John R. Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Oxford. Second Edition.
31. Ter-Minasova 2004 – Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва.
32. Uuskuula 2008 – Uuskuula M. The Basic Colour Terms of Czech. Trames, 12 (62/57), 1, 3–28 [žiūrėta 2009–04–03]. Prieiga internete <http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=4fb31909-7126-4c1f-be74-57523086c753>
33. Vežbickaja 1996 – Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва.
34. Vorkačov 2004 – Воркачёв С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва.
35. Vorkačov 2003 – Воркачёв С. Г. Культурный концепт и значение. Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. Т. 17, вып. 2. Краснодар. 268–276.

36. Witzel 2008 – Witzel C. Color naming. [žiūrēta 2009-04-03] Prieiga internete
http://allpsych.uni-giessen.de/chris/documents/color_naming.pdf

ŠALTINIAI

1. British National Corpus – <http://sara.natcorp.ox.ac.uk>
2. Collins English Dictionary, Glasgow, 2003
3. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas – <http://donelaitis.vdu.lt>
4. DLKŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, prieiga internete <http://www.autoinfo.lt/webdic>
5. LKŽ – lietuvių kalbos žodynas, prieiga internete <http://www.lkz.lt>
6. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, 2000
7. TŽŽ – Tarptautinių žodžių žodynas, prieiga internete <http://terminu.zodynas.info>

SUMMARY

The present master's thesis "Concepts of Blackness and Whiteness in Lithuanian and English Languages" focuses on the analysis of theoretical issues of the term *concept*, its national specifics, principles of colour concept analysis in the theoretical part of the work and the empirical part focuses on the investigation of concepts of blackness and whiteness in Lithuanian and English languages.

The research materials are the corpus of Lithuanian language - Donelaitis (approx. 5000 lines) and corpus of English language – British National Corpus (approx. 5000 lines).

The data of the analysis of both concepts showed, blackness and whiteness in most cases are used to identify a feature of colour, i.e. prototypical colour meaning. But it also revealed a number of cases when the colour term does not denote a colour feature, but it is used metaphorically, with objects lacking the colour feature. The analysis has also revealed the importance of the symbolic meaning in the research of the colour concepts.

The concept of Blackness in both languages is perceived similarly. Prototypical meanings are the following: *dark, lacking light, impenetrable, soiled; used to characterize dark skin pigmentation; certain object in black colour (blackcurrant, black bread and etc.); (coffee or tea) without milk.* Metaphorical meanings: *without any moral quality; plain food (characteristic only to Lithuanian); evil: negative emotions, harmful, tragic events and places; difficult, casual (negative features characteristic to Lithuanian, positive – to English); illegal.* The concept of blackness also includes symbolic meanings characteristic for both languages: *symbol of misfortune, evil, mourning.*

The concept of whiteness is also perceived similarly. Prototypical meanings of the whiteness are: *light, translucent, clean, empty, used to characterize the pale skin pigmentation, certain objects in white colour (white bread, white bear).* Metaphorical meanings: *white (hair) – age and wisdom; translucent; emotions; positive, good, moral; empty, without any emotions (characteristic only to Lithuanian); mystic creatures.* The concept of whiteness also includes symbolic meanings characteristic for both languages: *truce and peace; cowardice (characteristic only to English).*

The concepts of blackness and whiteness are greatly connected (share same prototypical meanings: *feature of distinctiveness, feature of lacking colours;* and metaphorical meanings: *feature of lacking health;* symbolic meanings: *death, magic;* but also form distinct oppositions such as: *black and white, ripe and unripe (only Lithuanian), dark and bright, pure and dirty, good and bad, God and Evil and etc.*

ANOTACIJA

Visose pasaulio kalbose yra terminai spalvoms reikšti, tačiau priklausomai nuo ekstralingvistinių veiksnių, skirtingos tautos turi nevienodą jų skaičių. Išanalizavę dešimtis kalbų lingvistai B. Berlinas ir P. Kėjus nustatė, jog ankstyvame kalbų raidos etape tebuvo du žodžiai spalvoms apibrėžti: vienas - tamsioms, kitas – šviesioms. Šviesai atstovauja balta spalva, tamsai – juoda.

Į prototipines baltumo ir juodumo konceptų reikšmes (*baltas*, *-a* – sniego spalvos, visai šviesus, *juodas*, *-a* – visiškai tamsus, kaip anglis) remiasi nemažai metaforinių reikšmių. Šio magistro darbo tikslas – išskirti skirtingas ir bendras baltumo ir juodumo metaforines reikšmes, būdingas lietuvių ir anglų kalboms. Tyrimo medžiagą sudaro lietuvių kalbos tekstyno grožinės literatūros blokas ir anglų kalbos tekstyno medžiaga.

Išanalizavus tekstyno medžiagą nustatyta, jog prototipinės *juodo* reikšmės: tamsus, neperregimas, tankus, gilus; nešvarus, suteptas; rasė, gymis; rūšies pavadinimas; kava, arbata; metaforinės reikšmės: nešvarus, nedoras; prastas apie maistą (tik lietuvių kalboje); blogis: a) viduje išgyvenamas (emocijos); b) bauginantys, tragiški, nelaimingi įvykiai, su jais sietinos vietos; sunkus, kasdienis; neteisėta veikla, tokios veiklos rezultatai; simbolinės reikšmės: artėjančios nelaimės simbolis; nelaimės pranašai (blogio simboliai); gedulo simbolis.

Tekstyno medžiagos analizė parodė, jog prototipinės *balto* reikšmės: šviesa; perregimas, bespalvis; švara; tuštuma; rasė, gymis; rūšies pavadinimas; metaforinės reikšmės: žilas (išmintis); perregimas (apie žmogaus veidą); emocijos; teigiamas, gera linkintis, doras; tuštuma (tik lietuvių kalboje); chtoninis pasaulis, mistinės būtybės; simbolinės reikšmės – paliaubų, taikos ir bailumo (anglų kalboje) simbolis.

Kadangi baltumas ir juodumas vienas nuo kito neatsiejami, konceptų analizės metu buvo ieškota jais išreikštos opozicijos ir reikšmių ryšio. Bendri požymiai: išskirtinumo požymis (lietuvių kalboje *baltu*, o anglų kalboje – *juodu*), nesveikumo požymis; spalvų nebuvimo požymis; abiejose kalbose ir *juodu*, ir *baltu* požymiais simbolizuojama mirtis.

Galimos baltumo ir juodumo opozicijos: gėrio ir blogio; ‘prinokęs’ → ‘neprinokęs’ (tik lietuvių kalboje); religinės opozicijos (lietuvių kalboje).

Išanalizavus tekstyne rastus pavyzdžius prieita prie išvados, jog baltumo ir juodumo konceptus galima vadinti universaliais, nes ir lietuvių, ir anglų kalbose jie suvokiami labai panašiai.